

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ ФОНЕТИКИ

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

здобувачка другого рівня вищої
освіти спеціальності 014 Середня
освіта ОП «Українська мова та
література»

Баланюк Анастасія Іванівна

Науковий керівник: кандидат
філологічних наук, доцент
Антофійчук А.М.

Рецензент: доктор філологічних
наук, професор Шабат-Савка С. Т.

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 21 листопада 2023 р.
Завідувач кафедри _____ Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ I. Теоретичні аспекти вивчення розвитку зв'язного мовлення в закладах загальної середньої освіти.....	7
1. 1. Мовлення як лінгвістичний феномен.....	7
1.2. Лінгводидактичні аспекти розвитку зв'язного мовлення учнів на уроках української мови.....	12
Висновки до розділу 1.....	19
Розділ II. Методичні аспекти роботи над розвитком зв'язного мовлення в учнів Нової української школи.....	20
2. 1. Методика розвитку зв'язного мовлення п'ятикласників.....	20
2. 2. Основні напрями роботи з розвитку зв'язного мовлення та принципи мовленнєвої підготовки учнів.....	23
2. 3. Методична робота над розвитком зв'язного мовлення п'ятикласників.....	26
2.3. 1. Розвиток зв'язного мовлення під час вивчення фонетики крізь призму навчальних програм.....	27
2.3. 2. Підручник як засіб розвитку зв'язного мовлення під час вивчення фонетики.....	31
2.3.3. Шляхи подолання фонетичних та орфоепічних помилок учнів з метою розвитку зв'язного мовлення.....	38
Висновки до розділу 2.....	44
Розділ III. Розвиток зв'язного мовлення п'ятикласників засобами фонетики: прикладний аспект	45
Висновки до розділу 3.....	58
ВИСНОВКИ.....	59
Список використаної літератури.....	61

ВСТУП

Сучасна система освіти репрезентує фундаментальні зміни в навчальному процесі та перехід на новий рівень становлення й розвитку. Заклади загальної середньої освіти працюють за оновленими програмами, послуговуються новим Державним стандартом, враховують концептуальні засади Нової української школи. Однією з ключових компетентностей Нової української школи є спілкування державною мовою. Оволодіння цією компетентністю може бути зrealізоване через види мовленнєвої діяльності, зокрема через говоріння, аудіювання, читання, письмо, що й обумовлює комунікативно-діяльнісний підхід до навчання української мови в закладах загальної середньої освіти. Актуальною є проблема розвитку зв'язного мовлення учнів середньої та старшої школи і визначення лінгводидактичного підґрунтя розвитку означеної теми.

Зв'язне мовлення є важливим складником розумової діяльності учнів, у якій відображено логічне мислення школяра, його уміння осмислювати певні відомості та відтворювати через логічне, правильне та чітке мовлення. Мовленнєвий розвиток є одним з пріоритетних напрямів діяльності закладу загальної середньої освіти, ключовою проблемою лінгводидактики. Тому завдання учителя-словесника на сучасному етапі розвитку рідномовної освіти допомогти учню успішно оволодіти якісним зв'язним мовленням, підготувати комунікативно розвинену особистість. Успішність кожного учня значною мірою залежить від рівня його зв'язного мовлення, яке забезпечує розвиток інтелектуальних здібностей школяра, його самосвідомості, формує креативність, компетентність та ініціативність. Адже учень повинен вміти відповідати на запитання, сам формулювати та ставити запитання, самостійно репрезентувати свої думки через мовні засоби, спілкуватися зі своїми однолітками, що потребує від нього уміння володіти словом. Водночас мовлення учня має бути живим, невимушеним, безпосереднім. Саме вміння висловлювати свої думки, цікаво розповідати допомагає учню бути впевненою комунікативною особистістю, сприяє в

подоланні сором'язливості, розвиває впевненість у власних силах. А це, безумовно, сприяє успішній соціалізації особистості, установленню тісного контакту з однокласниками та навколишнім світом.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує, що проблема розвитку зв'язного мовлення перебуває в центрі уваги багатьох лінгвістів та лінгводидактів (А. Богуш, М. Вашуленка, Н. Гавриш, Є. Голобородька, Н. Голуб, С. Гончаренка, О. Горошкіної, С. Карамана, І. Кучеренка, С. Омельчук, М. Пентилюк, О. Пометун, О. Савченко, Л. Скуратівського, М. Стельмаховича, Н. Харченко, О. Хорошковської, С. Яворської та ін); Наукові розвідки присвячені обґрунтуванню найефективніших методик розвитку мовлення, визначенню мети та завдань розвитку зв'язного мовлення учнів закладів загальної середньої освіти, окресленню методичних принципів, розробці системи навчальних занять під час вивчення зв'язних висловлювань, з'ясуванню умов оволодіння школярами зв'язним мовленням тощо. Однак відсутнє комплексне дослідження, яке б репрезентувало вирішення важливих питань формування комунікативних навичок школярів під час вивчення фонетики в умовах Нової української школи, що й зумовлює **актуальність нашої кваліфікаційної роботи**. Розвиток зв'язного мовлення учнів на уроках фонетики вимагає правильного підходу до навчання п'ятикласників, а також визначення доцільних та ефективних методів навчання.

Мета дослідження – з'ясувати роль фонетики в процесі розвитку зв'язного мовлення п'ятикласників, визначити причини фонетичних порушень в мовленні учнів, а також виокремити найефективніші методи та засоби навчання під час вивчення розвитку зв'язного мовлення на уроках фонетики в Новій українській школі.

Реалізація поставленої мети вимагає вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати сутність поняття «мовлення» як лінгвістичного феномена;
- схарактеризувати основні ознаки усного мовлення;
- окреслити основні проблеми в процесі розвитку зв'язного мовлення;

- виявити фонетичні порушення в мовленні учнів;
- репрезентувати методичні аспекти розвитку зв'язного мовлення через аналіз чинних навчальних програм та підручників;
- розробити ефективну систему вправ та завдань з фонетики з метою розвитку зв'язного мовлення учнів.

Для вирішення поставлених завдань використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз, вивчення та узагальнення лінгвістичної та лінгводидактичної літератури, зіставлення та порівняння, що дозволили репрезентувати різні наукові погляди на означену проблему, окреслити основні напрями дослідження задля обґрунтування потреби ефективних методик навчання під час розвитку зв'язного мовлення учнів, а також з метою формулювання висновків; *термінологічний аналіз* – дозволив визначити сутність та зміст основних понять дослідження; *емпіричні* – спостереження за мовленнєвою діяльністю учнів в закладах загальної середньої освіти;

Об'єкт дослідження – розвиток зв'язного мовлення як важливий складник мовленнєвої змістової лінії на уроках вивчення фонетики.

Предмет дослідження – особливості розвитку зв'язного мовлення учнів та методика вивчення фонетики української мови.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше комплексно проаналізовано та обґрунтовано проблему розвитку зв'язного мовлення учнів в закладах загальної середньої освіти; розроблено методику розвитку зв'язного мовлення під час вивчення фонетики в умовах Нової української школи; запропоновану систему вправ та завдань, що сприятимуть успішному розвитку зв'язного мовлення п'ятикласників під час вивчення фонетичних явищ.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання матеріалів під час оновлення змісту навчальних програм з української мови для закладів загальної середньої освіти, у процесі викладання вибіркокових дисциплін з методики розвитку зв'язного мовлення

для студентів спеціальності 014 «Середня освіта (українська мова та література)», при написанні навчальних посібників з фонетики та орфоепії.

Структура роботи. Роботу складають вступ, три розділи, висновки та список використаної літератури (70 позицій).

Розділ І.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1. 1. Мовлення як лінгвістичний феномен

Мовлення є вираженням думки, вербальним спілкуванням та самовираженням, є дією та продуктом, воно мотивоване відповідними обставинами, ситуаціями та завжди має певну мету. На думку О. Селіванової, мовлення – це «1) реалізація мови в звуковій і писемно-друкованій формах мовленнєвої діяльності, протиставлена мовній компетенції як системі; 2) системно організована репрезентація мовної системи, яка має певні закономірності й відомі всім носіям мови зразки – мовленнєві жанри; 3) індивідуальний акт користування мовою у звуковій та писемно-друкованій формах» [50, с. 360–361]. Окрім мовлення, що є конкретним говорінням людини, для нього притаманний і узагальнений аспект, який пов'язаний із визначенням мовлення як сукупності всіх процесів. Мовленням вважають й усне висловлювання вголос, «промовляння без сприйманої на слуху артикуляції (так зване внутрішнє мовлення), письмову фіксацію висловлень у процесі їхнього формування, тексти як їхнє письмове відображення тощо» [60, с. 227]. У сучасному мовознавстві поняття «мовлення» розглядають, протиставляючи поняттю мови, яке витлумачують як «мовну систему, упорядковану «сукупність структурних одиниць – фонем, слів, граматичних форм, синтаксичних схем, словосполучень і речень. Серед відмінностей цих двох протиставлюваних аспектів мови підкреслюється активність, динамічність, суб'єктивність, індивідуальність, довільність, цілеспрямованість, ситуативна зумовленість мовлення» [60, с. 227]. Мова є явищем соціальним, системою засобів спілкування, «яка існує у свідомості її носіїв, мовлення ж – це реалізація цих засобів конкретними людьми в конкретних актах спілкування, що визначає

його індивідуальний характер» [48, с. 14]. Мовлення, що є конкретним виявом мови загалом, – складніше явище, ніж абстрактна мовна система. Для нього притаманний «синтагматичний характер лінійно формованих конструкцій, у межах яких поєднуються і взаємодіють структурно різноманітні одиниці мови, що зазнають у цих умовах безмежного варіювання, яке залежить від таких основних факторів: екстралінгвального і внутрішньомовного характеру, ситуації та сфери функціонування мовлення (соціальне чи професійне середовище, цільове спрямування мовлення), індивідуальних особливостей мовця (вік, освіта, фах, стать), фонетики, лексики і синтаксису» [35, с. 328]. Окремим видом відмінностей «між інваріантами мовної системи і варіативними виявами мовлення становлять характерні для мовної практики узвичаєні відхилення від стандартизованих мовних норм і випадкові індивідуальні помилки мовлення» [35, с. 328]. Варіантність притаманна і для звукової форми мовлення (фонеми, просодичні елементи слів, інтонація).

Мовлення розглядають як складну багатопланову систему, як процес функціонування мови під час вираження й обміну думок, конкретну форму мови, що є особливим видом суспільної діяльності. Мовознавець Ф. Бацевич розподіляє форми спілкування з урахуванням реалізації засобів мовного коду на зовнішнє та внутрішнє мовлення. Окрім того, залежно від способу взаємодії учасників комунікації науковець виокремлює монологічне, діалогічне і полілогічне мовлення. З огляду на специфіку каналів спілкування – безпосереднє та опосередковане. Функції та зміст повідомлення дозволили досліднику виокремити такі типи мовлення: побутове, наукове, офіційно- ділове та естетичне. За способом організації Ф. Бацевич виділяє «стихійне та організоване мовлення і залежно від сфер спілкування комунікантів: дружнє, антагоністичне та офіційне» [6, с. 122].

Феномен мовлення досліджений в різних аспектах: у межах культури мовлення (Н. Бабич, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, П. Коваль, О. Сербенська, Л. Струганець); під час дослідження публічного мовлення (Г. Сагач,

І. Томан); у процесі вивчення культури наукового, ділового та професійного мовлення (А. Коваль, Ф. Хміль, Я. Чорненький, О. Муромцева, Л. Струганець); при розгляді мови засобів масової інформації (І. Борисюк, С. Єрмоленко, В. Миронченко, Ю. Покальчук, Г. Олійник); взаємозв'язок мислення та мовлення стали об'єктом дослідження О. Потебні; у психологічному аспекті мовлення досліджували А. Супрун та Н. Хомський; процес оволодіння мовленням та механізм мовлення розглядав А. Загнітко.

У більшості наукових праць з означеної проблеми саме усне мовлення є основним об'єктом мовознавчих досліджень. Усне мовлення на прагматичному рівні нерідко зіставляють з писемним, і перше, і друге розглядають як «різновиди мовленнєвої діяльності, що відрізняються своїм діапазоном, активністю сприймання і переймання» [65, с. 26]. Для усного мовлення, на відміну, від писемного, характерна довільність у дотриманні мовної норми, певна специфіка структурно-граматичної організації (висока частота неповних побудов, короткі речення, інверсії, спричинені спонтанним мовленням). Такі особливості найбільш помітні в діалогічному мовленні, «насамперед на діалектному та розмовно-побутовому рівнях, менш виразні вони в монологічному мовленні, зорієнтованому на традиції нормативної впорядкованої мови (лекції, доповіді, промови та ін.)» [60, с. 691]. В усній формі мовлення активно «використовуються додаткові засоби висловлення: інтонація, міміка, жести, що надають відтінку переконливості й емоційності» [16, с. 5]. Потенціал усного мовлення, його можливості «увиразнюються тональним звучанням, збагачуються «мовою тіла» і є настільки феноменальними, що людина спроможна пізнавати хіба що частковості, окремі грані цього унікального божественно-людського творіння» [46, с. 53]. В усному мовленні відображена «людська сутність – психічні особливості, інтелект, світосприймання, спосіб мислення, виховання, здатність називати, оцінювати, контактувати з іншими та впливати на них. Це особливий і надзвичайно складний вид діяльності людини, який допомагає їй ідентифікуватися зі світом видимим і

невидимим» [52, с. 8]. Усне мовлення є центром кожної мови і потребує особливої уваги з боку лінгвістів, оскільки відзначена динамізмом та певною неконтрольованістю з боку мовців. На думку О. Сербенської, для усного мовлення притаманні такі особливості: «усне мовлення первинне; його коріння сягає глибини віків; воно виявляється у реальних життєвих ситуаціях; усне мовлення сприймається на слух як цілісний відрізок мовленнєвого потоку, де є своя гра темпоритмів, темброві забарвлення, модуляція голосу; воно діє на слухача не лише змістом, а й усією манерою виступу, отже, воно має два канали інформації: текст висловлювання та «мову тіла» – жести, міміку, погляд, інтонацію; для усного мовлення характерна непередбачуваність, спонтанність; у процесі усного мовлення користуємось багатьма готовими формулами» [52, с. 195–196].

Під час визначення основних особливостей усного мовлення, мовознавці звертають увагу на його наддіалектний загальнонаціональний характер, на те, що в усне мовлення легко можуть проникати вузько локальні елементи: територіальні діалекти, жаргонізми, соціолекти тощо. З огляду на це О. Шевчук-Клюжева класифікує усне мовлення на розмовно-стандартизоване й розмовно-нестандартизоване. Для розмовно-стандартизованого мовлення характерне «вживання лексики з емоційно-експресивним забарвленням, що має лише незначний відтінок зниженості, не виходячи тим самим за межі літературного стандарту. До розмовно-нестандартизованого мовлення належать всі структурно-функційні різновиди загальнонародної мови, де наявні некодифіковані елементи, які мають виразний відтінок зниженості» [66, с. 35].

До дослідників українського усного літературного мовлення належать І. Білодід, Д. Баранник, П. Дудик, М. Жовтобрюх, С. Єрмоленко, Л. Масенко, Н. Сологуб, М. Пилинський. У наукових розвідках цих авторів акцентовано на «зближенні обох різновидів української літературної мови – усного і писемного» [12: с. 26]. У контексті цього І. Білодід в колективній праці «Усне побутове літературне мовлення» виокремив такі типи усного

мовлення: «а) діалектне; б) наддіалектне, або напівнормоване – типу побутово-розмовного, тобто мовлення без повного дотримання літературної норми; в) літературно-нормативне, що є характерним зразком і основою ораторської, пропагандистської і лекційної практики; г) побутово-розмовне мовлення літературного характеру; ґ) мішаний (або «суржиковий») тип мовлення; д) мовлення з більшою чи меншою тенденцією до жаргону або з його елементами» [див. за 34, с. 69]. Наведена класифікація І. Білодіда уже не відповідає сучасним реаліям, однак, як зазначає Л. Масенко, «тогочасна мовна ситуація певною мірою збереглася й дотепер, де побутують діалектний, літературно-нормативний та мішаний («суржиковий») типи мовлення» [34, с. 69]. На сьогодні, за словами О. Сербенської, «велика кількість носіїв української мови володіє мовленням «високої» літературної норми; це люди, у яких унормована артикуляційна база, відчутна «українськість» у вживанні лексики, синтаксичних конструкцій, у мелодиці, хоч, з іншого боку, дослідниця відзначає зниження загального рівня мовної культури в цілому» [52, с. 195].

Усне мовлення досліджували з давніх часів. На думку Л. Булаховського, «виникнення української живої (розмовної) мови... стосується віддаленого від нас часу, у темі віків захованих мов і племен...» [10:, с. 23]. У часи Київської Русі, як вважає більшість науковців (В. Німчук, І. Матвіяс, І. Огієнко, В. Русанівський, Ю. Шевельов, Г. Півторак), «основною розмовною мовою народу (крім церковнослов'янської, якою перекладали богослужбні книги і вели богослужіння) була українська (давньоукраїнська) мова» [11, с. 53]. Відповідно до концепції зародження та розвитку української мови академіка Ю. Шевельова та дослідників, які «обґрунтовували цю концепцію (К. Німчинов, О. Колесса, Є. Тимченко, С. Смаль-Стоцький)» [64, с. 173–174], українська мова (відповідно і її усна форма) виникла з праслов'янської. Згадки про український етнос як про дуже давній зафіксовані, як стверджує М. Грушевського, ще з III–IV століть [40, с. 81–82]. На думку В. Німчука українське усне мовлення формується

пізніше, зокрема протоукраїнські діалекти зафіксовані з VII/VIII ст. Учений пропонує періодизацію історії української мови як лінгвальної системи і вважає, що «з VII/VIII починається II період *Прасхіднослов'янська мовна єдність* із протоукраїнськими діалектами; а I період Праслов'янська мова з протосхіднослов'янськими діалектами в її складі до VI/VII ст.» [39, с. 3].

Відомий мовознавець П. Дудик стверджує, що «усне мовлення є виявом того, що існує в усній мові, а писемне мовлення – це реалізація і вияв мови писемної. Мовлення – це динаміка мови, її дія, мова у використанні» [20, с. 134]. Здебільшого усне мовлення посилюють додаткові засоби, зокрема інтонація, жестові рухи, які допомагають переконати співрозмовника, надають мовленню емоційності. Часто такий тип мовлення зреалізований під час розмов та бесід.

Отже, усне мовлення має синтагматичний характер, для нього притаманна варіантність мовних одиниць, динамічність, суб'єктивність, індивідуальність, ситуативною зумовленістю, довільність. Усне мовлення демонструє формування лінійної організації мови, зорієнтоване на слухача, прогнозує його комунікативні очікування та реакції.

1.2. Лінгводидактичні аспекти розвитку зв'язного мовлення учнів на уроках української мови

Сучасні вимоги до навчання зумовлюють потребу в пошуках інноваційних підходів до системи української освіти загалом та мовної зокрема. Саме на уроках з української мови учні повинні збагачувати свій емоційний, розвивати образну пам'ять, художнє мислення та уяву, формувати естетичні смаки, удосконалювати розумові здібності, підвищувати культуру усного й писемного мовлення, розуміти необхідність збереження багатства української культури та національних цінностей. У цьому аспекті виникає необхідність у пошуках, розробленні та обґрунтуванні ефективної методики мовленнєвого розвитку учнів, що залежить від багатьох

чинників: мовленнєвого середовища, спілкування з однокласниками, сприймання теле- та радіотексту, читання художніх творів. Важливе значення під час формування зв'язного мовлення відіграє навчальний процес, оскільки зв'язне мовлення є продуктом процесу цілеспрямованого систематичного навчання, що вимагає постійного керівництва з боку педагога. Учителі-словесники повинні пам'ятати, що успішний розвиток зв'язного мовлення передбачає формування мовленнєвих умінь та навичок в учнів через спілкування, тому під час уроків з української мови потрібно створювати такі ситуації, які спонукатимуть учнів до висловлення своїх думок. Кожен учень може впевнено розказати чи написати лише про те, про що він знає, тому повинен мати відповідний багаж знань. На думку О. Д. Кулик, «мовленнєвий розвиток відбувається під впливом мовленнєвого середовища, що оточує учня. Тобто тексти, які ми чуємо, читаємо, вимовляємо створюють ту атмосферу, у якій розвивається особистість» [27, с. 45].

Під час розвитку мовлення можемо чітко простежити такі лінії: підвищення культури мови, покращення артикуляції звуків, робота над збагаченням та активізацією словника, удосконалення граматичних умінь, удосконалення навичок з побудови словосполучень, речень і тексту. Тема розвитку зв'язного мовлення в закладах загальної середньої освіти є актуальною та слугує передумовою для успішного розвитку мовленнєвої діяльності учня. На думку Г. Шелехової, «сучасний підхід до навчання мови визначений як основними функціями самої мови – бути найважливішим засобом спілкування і пізнання, так і замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє способами самовираження рідною мовою, вміє вести бесіду, дискутувати, доводити, точно й аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись мовної норми і правил мовленнєвої поведінки» [67, с. 9]. Вирішення таких завдань пов'язане з успішною реалізацією комунікативної мети курсу української мови – формування умінь та навичок вільного

володіння рідною мовою у межах усіх видів мовленнєвої діяльності (читання, слухання, говоріння, письмо), правильне користування її стилями, формами та жанрами. При цьому учні повинні свідомо ставитися до вивчення мови та розвитку зв'язного мовлення. У закладах загальної середньої освіти широко використовують різні види роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів як в межах основних уроків, так і під час позакласних занять, що присвячені розвитку зв'язного мовлення.

Проблема розвитку зв'язного мовлення учнів завжди цікавила науковців. На лінгводидактичні основи формування вмінь та навичок зв'язного мовлення в учнів звертали увагу І. Срезневський, К. Ушинський, В. Сухомлинський. У межах підвищення рівня культури мовлення школярів зв'язне мовлення у своїх наукових працях розглядали Н. Бабич, І. Білодід, А. Коваль, Л. Паламар, Є. Чак та ін. Розвиток мовлення учнів в різні вікові періоди вивчали такі науковці: І. Гречишкіна, Л. Іщенко, Ю. Кінаш – дошкільний вік; М. Вашуленко, І. Гудзик – молодший шкільний період; О. Біляєв – середній шкільний вік. На вирішенні комунікативних завдань під час засвоєння учнями мовного матеріалу звертали увагу В. Мельничайко, І. Синиця, Л. Скуратівський, М. Стельмахович та ін.

У більшості наукових розвідок мовлення розглядають як стрижень будь-якого виду діяльності, який забезпечує існування такої діяльності. Подібної думки дотримується Ф. Фребель, який звернув увагу на органічне поєднання мовлення з різними видами діяльності: Учений вважав, що гра та розмова є тією стихією, у якій живе кожна дитина. Значення ігрової діяльності на навчальний та виховний процес дітей репрезентовано в працях А. Богуш [8; 9], В. Захарченка [22], Т. Постоян [45].

К. Ушинський упевнений, що «при безпосередньому засвоєнні дитиною рідної мови значною є роль педагога та його обов'язок виправляти й поповнювати словниковий запас дитини згідно з вимогами її рідної мови» [62, с. 160].

Ретроспективний аналіз напрацювань відомих педагогів ілюструє, що

науковці пропонували розвивати мовлення під час гри, оскільки ігрова діяльність стимулює учня до мовлення з іншими людьми. Дитина старається щонайкраще, щонайповніше та якнайчіткіше висловити свої думки в такий спосіб, щоб її зрозуміли інші, а роль вчителя педагога при цьому є важливою. В. Сухомлинський вважав, що мовлення є структурним елементом різного виду дитячої активності. З-поміж основних засобів педагог виокремлює живі бесіди та систематичне читання літературних творів. Дослідник наголошував на використанні ефективних видів діяльності з розвитку мовлення учнів: «це і спостереження, гра, переказ, малювання, подорожі та ін.» [58, с. 256].

Проблема розвитку зв'язного мовлення учнів задекларована в лінгводидактичній концепції В. Сухомлинського, який стверджував, що «словесна творчість – це могутній засіб розумового розвитку людини, перед якою відкривається світ. З того часу, як слово стає для дитини інструментом, за допомогою якого твориться нова краса, дитина піднімається на нову сходинку бачення світу, досягає якісно нового етапу у своєму духовному розвитку» [59, с. 57]. Специфікою методичної системи В. Сухомлинського було дотримання чітких принципів наступності та послідовності на уроках розвитку зв'язного мовлення. Під час читання та переказування учень збагачує своє мовлення новими словами та фразеологічними зворотами. Окрім того, важливим є те, що учень має можливість наслідувати думку автора та набувати набуває навичок передавати власну.

Успішне формування комунікативно-мовленнєвих умінь школярів на уроках української мови можливе тільки за умови систематичної роботи. На думку І. Ющука, «кожен урок рідної мови має бути святом пізнання і творчої праці. Саме на це спрямовані чинна програма і нові підручники з рідної мови» [69, с. 19]. Розвиток зв'язного мовлення учнів – одне з основних завдань навчання мови в сучасних закладах загальної середньої освіти. Як слушно зауважує І. Білодід, «не розвинутий у шкільному віці мовно-рушійний механізм усного мовлення дається взнаки і в дорослому віці...» [7,

с. 41]. Тому завдання курсу української мови в закладах загальної середньої освіти полягає в тому, щоб на базі глибоких та міцних теоретичних знань уможливити забезпечення вільного володіння учнями усним та писемним мовленням, яке сприяє успішному вивченню й всіх інших навчальних дисциплін, готує учнів до участі в суспільному житті. М. Сукомел зазначає, що «посилення практичної спрямованості вивчення шкільного курсу української мови вимагає великої уваги до одного з його найголовніших розділів – розвитку усного і писемного зв'язного мовлення» [57, с. 58].

У лінгводидактиці термін «зв'язне мовлення» використовують з трьома значеннями: «1) зв'язне мовлення – процес діяльності того, хто говорить або пише; «2) продукт цієї діяльності (текст, висловлювання); 3) назва розділу роботи з розвитку мовлення» [31, с. 7].

На думку Г. Шелехової, «проблему вдосконалення методики зв'язного мовлення учнів можна успішно розв'язати за умови дотримання відповідних лінгводидактичних принципів, що лежать в основі визначення змісту, вибору форм, методів і прийомів роботи (науковості, системності, наступності й перспективності, послідовності, доступності мовленнєвих знань, умінь і навичок, єдності мови, мовлення і мислення, урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, зв'язку усного і писемного мовлення та ін.), побудови системи уроків з розвитку зв'язного мовлення, спрямованої на формування в учнів умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності, роботи над стилями мовлення» [67, с. 12]. Урок, присвячений розвитку зв'язного мовлення, є одним з найскладніших уроків через багатогранність завдань та особливостей їхньої підготовки, оскільки такий урок пов'язаний з інтелектуальним та мовленнєвим розвитком школярів, зі збагаченням емоційного та духовного світу учнів. Як зазначає О. Кулик, «той рівень розвитку мовлення, якого учень досягнув у школі, забезпечує основу для подальшого навчання, зумовлює соціальну адаптацію, професійну діяльність, бо тільки розвинене мовлення формує здатність особистості користуватися новими засобами, виражати сприйняте, передавати іншим набуті знання»

[28]. Проблему підготовки роботи до написання творів розглядали В. Мельничайко, Г. Токмань, В. Цимбалюк, Г. Шелехова та ін.). Питання, пов'язані з вдосконаленням змісту методики розвитку зв'язного мовлення, висвітлили в дисертаційних працях А. Галетова, І. Лопушинський, Н. Сажина, І. Цєпова, Г. Шелехова та ін.

Г. Шелехова переконана, що «розвиток зв'язного мовлення учнів – одне з найважливіших завдань шкільного курсу рідної мови, вирішення якого безпосередньо пов'язане з формуванням особистості, яка є носієм мови, дбає про її красу і розвиток, володіє високим рівнем умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо), культури спілкування» [57, с. 2]. З урахуванням того, що письмові види діяльності (написання диктантів, переказів, творів) відіграють важливе значення в навчальному, інтелектуальному та мовленнєвому розвитку школярів, то саме з цього розпочинається оволодіння культурою мовлення. Переказ допомагає учням тренувати мовно-мисленнєві механізми під час слухання та письма. Проте робота над переказами в закладах загальної середньої освіти потребує уваги.

Ефективною роботою під час розвитку зв'язного мовлення школярів є переказування невеликих уривків з різних текстів, складання власних творчих робіт, удосконалення вмінь висловлюватися правильно в усній та письмовій формі. Це допоможе перевірити розвиток в учнів усіх чотирьох різновидів комунікативних умінь – читати, слухати, говорити та писати. Правильна організація роботи в процесі переказу навчає учнів свідомо сприймати мовлення на слух, запам'ятовувати не лише зміст висловлювання, а й розуміти мовну форму. Наприклад, на думку О. Д. Кулик, аудіювання є «невираженим зовні, активним внутрішнім процесом, який здійснюється за рахунок рецепції, переробки інформації і закінчується розумінням смислового змісту або його нерозумінням» [27, с. 44].

З метою розвитку зв'язного мовлення варто навчити учнів орієнтуватися в умовах і завданнях комунікації, планувати власне

висловлювання, підбирати мовні засоби відповідно до мети висловлювання, зважати на засоби зв'язку речень в монологічному мовленні, будувати власний текст з урахуванням мовного оформлення.

Під час розвитку зв'язного мовлення важливо враховувати принципи мовленнєвого розвитку учнів, до яких зараховуємо такі загальнодидактичні принципи [14; 23; 43; 44; 63; 70]: *принцип систематичності та послідовності* (передбачає цілісний, структурований, взаємопов'язаний процес викладання всього програмового матеріалу з урахуванням системного співвідношення й послідовності, що зумовлено потребою забезпечити розуміння учнів, «оскільки останнє засноване на порівнянні невідомого з раніше засвоєним» [33, с. 127]; *принцип доступності* (вимагає врахування вікових характеристик та індивідуальних особливостей кожного учня під час структурування практичних, наочних, мовленнєвих засобів навчання); *принцип цілісності* (репрезентує внутрішню єдність об'єкта, об'єднує всі його частини; цілісність передбачає творчу організацію процесу навчання та виховання; варіативність в розробленні методичної роботи з розвитку навчання зв'язного мовлення учнів. Цілісність є смисловою єдністю висловлення, «свідомістю та активністю дитини (розуміння навчального матеріалу, осмислене засвоєння звуків, граматичної будови тощо, включення в різні види діяльності, пробудження інтересу до засвоєння матеріалу та ін.)» [55, с. 234]. Особливу увагу потрібно приділити *принципу наочності*, який забезпечує зростання пізнавального зацікавлення учня до всього освітнього процесу. Наочність варто розглядати не тільки як ілюстрацію картинок, а й залучення всіх аналізаторів в навчальний процес. Урахування описаних загальнодидактичних принципів вимагає встановлення *зв'язку теорії з практикою* та орієнтує вчителя-педагога на систематичну, цілісну, доступну та достовірну подачу матеріалу. У процесі розроблення методики важливо дотримуватися *методичних принципів* (комунікативної спрямованості навчання; забезпечення активної мовленнєвої діяльності учнів; організації процесу спостереження над мовними відомостями; комплексний підхід до

розвитку зв'язного мовлення; урахування впливу художніх текстів на мовленнєвий розвиток учнів; тісний взаємозв'язок мислення, мови та мовлення). Варто також дотримуватися й *спеціальних принципів* навчання з розвитку зв'язного мовлення, які взаємодіють (навчання учнів за мовленнєвим зразком, самостійність під час побудови тексту, взаємозалежність усної та писемної форм мовлення).

Висновки до розділу 1

Аналіз наукових студій у контексті розвитку зв'язного мовлення учнів довів, що ця проблема є актуальною для багатьох науковців та є предметом зацікавлення в лінгвістиці, педагогіці, психології та лінгводидактиці, психолінгвістиці.

Розвиток зв'язного мовлення учнів закладів загальної середньої освіти повинен відбуватися на основі комунікативного, системного та діяльнісного підходів, що уможлиблює обґрунтування сутності навчання зв'язного мовлення школярів

Ретроспективний аналіз теоретико-методологічних праць дозволив з'ясувати сутність таких понять: «мовлення», «усне мовлення», «зв'язне мовлення».

Успішність розвитку та навчання учнів залежить від особливостей психологічного розвитку особистості (мислення, свідомості, мотивації), форм, засобів та принципів навчання.

РОЗДІЛ II.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ НАД РОЗВИТКОМ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ В УЧНІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

2. 1. Методика розвитку зв'язного мовлення п'ятикласників

Відповідно до Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти [17], Концепції Нової української школи [25], чинних модельних програм з української мови [37; 38] пріоритетною є мовленнєва підготовка школярів, що спрямована на формування всебічно розвиненої мовної особистості випускника закладу загальної середньої освіти, зокрема набуття умінь та навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних ситуаціях. Зреалізувати це завдання можна насамперед під час роботи над розвитком зв'язного мовлення (мовленнєва змістова лінія навчальної програми).

Мовленнєва змістова лінії передбачає забезпечення цілеспрямованого формування та удосконалення вмінь і навичок у чотирьох видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, говорінні, читанні, письмі (мовленнєва компетенція). Засвоєння мовної теорії, удосконалення знань, умінь та навичок з української мови здійснюється через розвиток мовлення учнів.

Мовленнєва підготовка школярів відбувається на всіх уроках української мови. У програмі передбачені та спеціально відведені уроки розвитку зв'язного мовлення. Змістове наповнення та технології мовленнєвої підготовки школярів розробляють в межах методики розвитку мовлення, що має свій об'єкт та предмет вивчення та систему понять. Об'єкт вивчення – процес розвитку зв'язного мовлення учнів, предмет – зміст, форми, методи та прийоми роботи над розвитком зв'язного мовлення школярів на уроках української мови.

Методика розвитку мовлення передбачає систему базових понять: «розвиток мовлення», «зв'язне мовлення», «робота з розвитку мовлення»,

«мовленнєва ситуація», «висловлювання», «види мовленнєвої діяльності», «види творчих робіт», «комунікативні уміння» тощо.

Навчання ефективного користування мовними засобами під час комунікативної діяльності має глибоку історію. На сучасному етапі методика розвитку мовлення школярів послуговується здобутками античної риторичної школи, опирається на досвід української народної педагогіки, ґрунтується на теорію та практику навчання мови й мовлення в наукових працях українських та зарубіжних лінгводидактів різних часів. Ураховуючи політичні та соціально-економічні умови розвитку суспільства, у той чи той період надавали перевагу розвитку усній або писемній формам мовлення. З давніх часів науковці-педагоги намагалися знайти способи та ефективні засоби навчання виразного, змістовного, переконливого мовлення.

Окремі методичні питання з розвитку мовлення учнів у XIX ст. порушував К. Ушинський. У першій половині XX ст. в наукових дослідженнях В. Масальського та С Чавдарова репрезентовано теоретичні засади методики розвитку мовлення, зокрема визначено мету та завдання, окреслено основні шляхи реалізації поставлених завдань. Пізніше над означеною проблемою працювали І. Синиця та Я. Стельмахович.

Переосмислення освітніх функцій української мови як обов'язкового навчального предмета в умовах розвитку сучасних закладів освіти актуалізує проведення наукових досліджень з проблем розвитку мовлення та вимагає звернення до попереднього досвіду відомих методистів. Питання розвитку мовлення школярів розглянуті в працях О. Біляєва, Т. Донченко, П. Кордуна, Л. Мацько, В. Мельничайка, Л. Паламаря, М. Пентиліук, Л. Скуратівського, Г. Шелехової та ін.

Методика розвитку мовлення базується на положення Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [21], зокрема спрямована на діяльнісно-орієнтований підхід до навчання української мови. Теоретичні засади розвитку мовлення ґрунтуються на здобутках сучасної української науки, зокрема лінгвістики та лінгводидактики, психології та

психолінгвістики, когнітивної та комунікативної лінгвістики, а також соціолінгвістики.

Важливим для методики розвитку мовлення є розуміння мовлення з погляду психолінгвістичної діяльності, що репрезентує послідовні та взаємозумовлені фази: 1) орієнтування (передбачає визначення завдань та основних умов комунікації; усвідомлення та відбір змістового наповнення висловлювання, вибір його теми); 2) планування (вимагає складання плану дій: систематизування матеріалу, урахування послідовності його викладу); 3) реалізація (складання висловлювання з дотриманням відповідного стилю та типу мовлення, а також літературних норм); 4) контроль (перевірка та удосконалення тексту).

Суб'єктами такої діяльності в освітньому процесі є вчитель та учень, які можуть по чергово перебувати як у ролі адресанта, так в ролі адресата мовлення, є учасниками комунікації. Процес навчання мовленнєвої діяльності має бути систематичним та послідовним, повинен враховувати лінгводидактичні закономірності, які стосуються засвоєння будь-яких тем з української мови.

Однією з основних умов соціальної адаптації учнів є свідоме та вільне володіння мовою як найважливішим засобом спілкування, пізнання, формування і розвитку особистісних якостей. Випускники закладів загальної середньої освіти повинні засвоїти суспільні правила мовленнєвої діяльності та виражальні мовні можливості. Учень, що оперує великим запасом виражальних засобів мови, легко зможе обрати ті, які забезпечать адекватне відтворення його думки та допоможуть ефективно зреалізувати комунікативний задум. Важливу роль у цьому контексті відіграє не тільки сама кількість доступних учневі мовних одиниць, а й вправне володіння ними: розуміння усіх функціональних якостей мовної одиниці, розмаїття лексичних та граматичних значень, семантичних й стилістичних відтінків та свідоме її використання в конкретній ситуації спілкування. Мовленнєва підготовка школярів насамперед передбачає ефективність комунікативної

діяльності загалом, оскільки невербальні засоби комунікації підпорядковані вербальним, увиразнюють їх, допомагають зреалізувати комунікативний намір людини. Тому в сучасних закладах загальної середньої освіти посилено вимоги до мовленнєвої підготовки школярів – до розвитку їхнього зв'язного мовлення.

2. 2. Основні напрями роботи з розвитку зв'язного мовлення та принципи мовленнєвої підготовки учнів

Рівень мовленнєвої підготовки школярів залежить від оволодіння ними лексичним багатством української мови, засвоєння граматичних категорій, літературних норм, що забезпечує формування умінь та навичок під час різних видів мовленнєвої діяльності.

Робота з розвитку зв'язного мовлення школярів повинна здійснюватися паралельно за такими напрямками:

- 1) збагачення словникового запасу учнів та розвиток граматичних особливостей мовлення;
- 2) опанування нормами української літературної мови;
- 3) формування в школярів умінь та навичок сприймати і відтворювати чужі тексти та будувати свої усні та писемні висловлювання (зв'язне мовлення).

Збагачення словникового запасу школярів та розвиток граматичної будови їхнього мовлення відбувається систематично в межах різних уроків української мови, безперервно супроводжує процес засвоєння мовних засобів та відповідає принципу практичної реалізації навчання, що визначений навчальною програмою.

Принцип практичного спрямування навчання виявляється в різнобічному та систематичному збагаченні мовлення школярів виражальними засобами лексики, фразеології, граматики, стилістики тощо, що повинно здійснюватися у межах реалізації внутрішньопредметних зв'язків та збагачувати лексичний запас учнів, урізноманітнювати

граматичну будову їхнього мовлення, удосконалювати вправність слововживання, допомагати в доборі найбільш доречних синонімів.

Усвідомлення учнями функцій мовних засобів вимагає ретельного відбору та використання точних, виразних, різноманітних мовних засобів, які сприятимуть ефективній комунікації. Такий аспект роботи базується на розумінні школярами слова, що є носієм лексичного та граматичного значення: 1) слово – мовний знак, який номінує певні предмети та явища, події та ознаки або якості, вказує на кількісні, часові, локальні характеристики чи спосіб дії; 2) слово, яке може співвідносити між собою інші лексеми, має здатність їх сполучати, чи підсилювати їхнє значення, допомагає виражати почуття; 3) слово у сполученні з іншими лексемами може втрачати своє первинне значення та набувати іншого; 4) слово може мати декілька значень (багатозначне), які необхідно встановлювати лише з лінгвістичного чи ситуативного контексту; 5) слово має здатність звужувати чи розширювати свою семантику; 6) слово може належати до різних груп за значенням спільності чи протилежності; 7) слова можуть характеризуватися різним походженням, сферою використання, територіальним обмеженням, часом виникнення тощо.

Сформувати розуміння учнями слова як номінативної одиниці, що є носієм лексичного та граматичного значення можна на уроках лексикології та фразеології, морфології а синтаксису. Проте такі розділи, як фонетика, морфеміка та словотвір також не розглядають свої мовні одиниці поза словом.

Потребує уваги й розвиток в школярів чуття рідної мови, виховання шанобливого та дбайливого ставлення до слова, що є маркером духовності людини, її естетичних смаків та етичних вподобань. Оволодіння нормами української літературної мови передбачає увесь процес вивчення навчального матеріалу крізь призму мовленнєвої та мовної змістових ліній навчальної програми. Завдання означеного напрямку діяльності з розвитку мовлення передбачає забезпечення умов для свідомого, послідовного та

систематичного сприйняття школярами нормативних правил української мови, формування умінь та навичок в дотриманні засвоєних норм, уміння знаходити та усувати неточності та помилки в змісті, будові й мовному оформленні як своїх, так і чужих висловлювань.

Уважаємо, що доречно виділити два основних етапи засвоєння норм літературної мови:

1) супроводжувальний (5–9 класи): засвоєння основних мовних норм, передбачених змістом навчальної мовленнєвої діяльності та програмового мовного матеріалу;

2) систематизувально-узагальнювальний (10–11 класи): удосконалення нормативності мовлення учнів, систематизація та узагальнення вмінь школярів з культури мовлення та риторичної майстерності. Мовна та мовленнєва змістові лінії навчальної програми визначені державними вимогами до рівня підготовки школярів, що стосуються засвоєння основних норм літературної мови.

Так, для учнів 5–9 класів важливо правильно та доречно послуговуватися вивченими мовними одиницями, граматичними формами, уміти знаходити та виправляти помилки. Важливо сформувати в учнів позитивне ставлення до практичної реалізації норм літературної мови на кожному рівні мовної системи. Учні повинні зрозуміти, що культуру кожної людини формують такі складники: культура поведінки, культура мовлення та культура спілкування. Потрібно переконувати учнів у тому, що лише завдяки правильності мовлення будь-яка людина зможе досягти успіхів як в офіційному, так і в неофіційному спілкуванні

У старшій школі учні засвоюють знання з культури мови та стилістики. Наприклад, десятикласники повинні усвідомити, що культура мовлення є важливим складником загальної культури кожної людини, відповідність нормам літературної мови – одна з основних вимог до культури спілкування та мовлення.

Важливою ділянкою роботи є формування в школярів умінь та навичок

будувати власні та сприймати і відтворювати чужі висловлювання (зв'язне мовлення) як в усній, так і писемній формах. Зв'язне мовлення в лінгводидактичній науці визначають як мовленнєву діяльність, яка формує єдине самостійне ціле, репрезентує закінчену думку та членується на певні компоненти. Цим терміном послуговуються на позначення тексту, продукту мовленнєвої діяльності, висловлювання; назву розділу з методики розвитку мовлення, методики організації різних видів мовленнєвої діяльності.

Окреслений напрям роботи репрезентує мовленнєва змістова лінія чинних програм, у якій визначено зміст навчання: 1) відомості про мовлення; 2) перелік видів робіт за кожним видом мовленнєвої діяльності. Мовленнєва діяльність зреалізована через два види: 1) рецептивне мовлення (усвідомлення, сприйняття, розуміння, аналіз усних та писемних текстів); 2) продуктивне мовлення (складання своїх усних і писемних текстів – творів, переказів, публіцистичних та ділових жанрів).

2. 3. Методична робота над розвитком зв'язного мовлення п'ятикласників

Активна інтелектуальна праця п'ятикласників залежить не тільки від рівня їхніх розумових здібностей, але й від їхньої зацікавленості, виявлення власного бажання до спілкування. З огляду на це говоріння виконує важливу функцію у психічній діяльності школярів, оскільки відкриває перед ними можливості самовдосконалитися та самоствердитися, а також допомагає їм задовольнити власні пізнавальні потреби.

Певною мірою відбуваються зміни щодо мотиваційної сфери п'ятикласників, що зумовлені зростанням їхнього зацікавлення до знань. Такі зрушення спонукають школярів до емоційної діяльності, до підвищення своєї інтелектуальної активності. Усі ці фактори стимулюється через учнівську допитливість, бажання підвищувати власний культурний рівень, розвивати та репрезентувати свої розумові можливості.

З часом зацікавленість учнів переростає в захоплення, що пояснюється потягом до здобуття нової інформації через інформаційно-комунікаційні засоби. Захоплення, окрім задоволення власних пізнавальних потреб, впливає на вдосконалення учнівських навичок говоріння, а також є виразником розумової активності школярів.

Саме в умінні коректно використовувати зовнішнє мовлення учні вбачають силу своїх інтелектуальних здібностей, що мотивує їх до точного та виразного висловлювання своєї думки, до розмірковувань та логічного мислення. Окрім цього, учні вчаться спрямовувати свою увагу на власне мислення, стежать за послідовністю своїх думок, можуть контролювати та самостійно виявляти в ньому помилки, а також мають можливість їх усунути.

Однак варто зауважити, що п'ятикласники часто відчують труднощі під час висловлення своїх думок. У такому віці вони ще не здатні сповна усвідомити організаційну роль задуму під час створення власних висловлювань, які часто позбавлені змістової цілісності та нерідко не відповідають головній думці.

У 5 класі учні перебувають лише на етапі навчання логічних і продуктивних роздумів, контролю за власним мовленням. Ураховуючи ці чинники, учитель-словесник не повинен переоцінювати їхні досягнення, а тільки допомагати скеровувати процеси їхньої розумової діяльності.

На думку В. Сухомлинського, «п'ятикласники – це особливі діти, які, допитливо вдивляються в світ, прагнучи узагальнити численні факти, речі, явища, відчують, переживають своє прилучення до людської мудрості, до нескоримого пориву все знати» [58, с. 103]. Домінування таких потреб значно допомагатиме під час оформлення усного мовлення, від якого залежить успішна комунікація учнів та розвиток їхньої пізнавальної діяльності.

Коло зацікавлень школярів є широким, окрім того, їхні зацікавлення мають здатність активізувати мисленнєву діяльність учнів. П'ятикласники повністю чи частково усвідомлюють власну мовленнєву діяльність, а також

можуть її стимулювати.

Системна організація освітнього процесу вимагає удосконалення навичок говоріння. Важливою умовою під час формування навичок говоріння є врахування певних закономірностей: «постійна увага до матерії мови, її звукової системи; розуміння значення мовних одиниць; здатність засвоювати норму літературної мови; оцінка виражальних можливостей рідної мови; розвиток мовного чуття, дару слова; випереджальний розвиток усного мовлення; залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики і словникового складу мови» [36, с. 30]. Такі закономірності забезпечують ефективну організацію навчання української мови закладах загальної середньої освіти.

Одним з основних компонентів, що формує змістове наповнення навчального курсу української мови є розвиток зв'язного мовлення. У 5 класі в учнів ще не повною мірою сформований мовленнєвий апарат, тому дитина може допускати низку фонетичних та граматичних помилок, що пов'язано із впливом зовнішніх чинників (спілкування з однокласниками, членами сім'ї, вплив діалектного оточення та суржикових слів).

Завдання вчителя полягає в тому, щоб допомогти учневі засвоїти норми правильної вимови та опанувати основні правила вимови звуків, а також навчити школяра правильно користуватися набутими знаннями. Окрім того, учитель-словесник повинен сприяти формуванню в учнів національної свідомості та поваги до рідної мови.

2.3. 1. Розвиток зв'язного мовлення під час вивчення фонетики крізь призму навчальних програм

У модельних навчальних програмах для 5–6 класів [37; 38] розгляд фонетичних явищ передбачено в межах теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія».

У Кам'янецькому ліцеї Кам'янецької ОТГ Чернівецької області, у якому я працюю на посаді вчителя української мови та літератури,

послугуються модельною програмою «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори О. В. Заболотний, В. В. Заболотний, В. П. Лавринчук, К. В. Плівачук, Т. Д. Попова) [38]. Тому саме на цю програму ми будемо опиратися під час аналізу тем, що стосуються розвитку зв'язного мовлення під час вивчення фонетики. У навчально-тематичному плануванні з української мови для 5 класу на вивчення фонетики відведено 12 годин.

У межах мовної змістової лінії учні вивчають звуки мови та звуки мовлення, усвідомлюють їх відмінність від інших звуків, які створює людина (свист, кашляння), фізичних явищ, звуків природи тощо. П'ятикласники засвоюють голосні та приголосні звуки, розрізняють тверді і м'які, напівпом'якшені (пом'якшені) приголосні. Окрему увагу учитель повинен звернути на звуки, які позначаються літерами *г* та *з*. Учні вчаться позначати звуки мовлення на письмі, співвідносити їх з літерами, засвоюють поняття «наголос», «логічний наголос» тощо. У цьому контексті варто застосувати проблемні питання, напр.: *Чим звук відрізняється від літери? Чому в українській мові фіксуємо більше звуків, ніж букв? Чи є в українській абетці літери, без яких можна обійтися?*

Під час вивчення фонетики учителям важливо також пояснити учням різницю між твердими й м'якими звуками, між дзвінкими та глухими приголосними, а також пояснити звукове значення літер *я, ю, є, ї й и*. Засвоєння цього матеріалу допоможе правильно поділяти слова на склади та переносити слова з одного рядка в інший.

Важкою для учнів 5 класу можуть бути теми, що стосується чергування голосних та приголосних звуків, явищ уподібнення і спрощення, тому потрібно приділити більше часу на вивчення таких тем.

Нерідко виникають труднощі в учнів під час розрізнення звуків [д], [т], тому доречно після кількох повторень того чи того звука, презентувати учням коротке відео (казку, мультфільм) з чітким неодноразовим повтором цих звуків та наголошуванням на їхніх відмінностях. Після цього з

метою закріплення матеріалу можна розіграти театралізовану сценку з використанням слів, які починаються на літери *д* та *т*.

Розвитку зв'язного мовлення під час вивчення фонетики у межах *мовної змістової лінії* сприятимуть такі види вправ:

- мовленнєвий експеримент (учні повинні зсунути наголос у слові);
- орфоепічний тренінг (допоможе школярам удосконалити вимову звуків відповідно до орфоепічних правил);
- записування звуків до аудіоскриньки;

Мовленнєву змістову лінію допоможуть зреалізувати такі типи завдань:

- виразне читання текстів з дотриманням орфоепічних правил;
- аналіз та оцінювання чужих текстів;
- відповіді на запитання за змістом прочитаного та почутого;
- виявлення та аналіз орфоепічних помилок під час перегляду коротких фрагментів, що репрезентують діалектне мовлення (зокрема пошук акцентуаційних помилок та у вимові шиплячих звуків);
- складання усного висловлення, яке пов'язане з цікавою життєвою ситуацією;
- обмін думками на теми, що пов'язані з ціннісними орієнтирами («Культурні цінності української нації», «Зв'язок людини з природою», «Співпереживання, взаємодопомога та взаємоповага» тощо);
- висловлення міркувань щодо проблемних фонетичних явищ;
- складання та розігрування діалогів з використанням слів, у вимові яких часто допускають помилки (*новий, черговий, вимова, випадок, завдання, запитання, разом, йогурт*);
- запис аудіо- чи відеопривітання з дотриманням правил наголошування;
- складання речень та мінітекстів зі словами, у вимові яких трапляються помилки;
- підготовка відеоповідомлень для соціальних мереж про поширені помилки в наголошуванні слів;
- складання текстів, у яких всі слова розпочинаються однією літерою.

Окрім того, можна запропонувати учням написати твір-розповідь на основі власного досвіду в художньому стилі (за планом), відредагувати текст з допомогою вчителя та зробити аналіз фонетичних помилок.

2.3. 2. Підручник як засіб розвитку зв'язного мовлення під час вивчення фонетики

Важливу роль під час розвитку зв'язного мовлення в межах вивчення фонетики відіграє підручник, який, як вважає С. Гончаренко, є «навчальною книгою, у якій викладаються основи знань з певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки й культури відповідно до освітніх стандартів і програм» [13, с. 260]. «Словник-довідник з української лінгводидактики» більш розлого витлумачує це поняття, зокрема «підручник з української мови визначає обсяг знань з кожної програмової теми, містить визначення мовних понять, формулює різноманітні правила, подає дидактичний матеріал. Підручник привчає учнів до самостійної роботи над книгою в класі та вдома, дає змогу закріпити здобуті знання, забезпечує систематичне повторення матеріалу» [55, с. 185].

Проаналізуємо підручник, яким послуговуються в Кам'янецькому ліцеї Кам'янецької ОТГ: Українська мова: 5 клас: підручник (наказ Міністерства освіти і науки України від 08 лютого 2022 року № 140) [61] відповідно до модельної навчальної програми «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори О. В. Заболотний, В. В. Заболотний, В. П. Лавринчук, К. В. Плівачук, Т. Д. Попова) [38].

Під час вивчення теми «Звуки мови і звуки мовлення. Звуки голосні і приголосні» автори підручника пропонують учням прочитати текст «Звуки навколо нас» (с. 96), доповнити його стислою інформацією про звуки природи та мову тварин або мовні органи людини. Окрім того, розвитку зв'язного мовлення сприятиме низка запитань: *Чим звуки людської мови відрізняються від звуків природи? Чи будь який звук, який людина утворює*

голосовим апаратом, є звуком мови? Чи називає щось узятий окремий звук мови? Чи всяке поєднання звуків є словом? Для чого ми використовуємо звуки мови? Чому звуків мовлення більше, ніж звуків мови?

Доречною вважаємо рубрику **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ**, яка також сприяє розвитку зв'язного мовлення п'ятикласників:

186. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи може один неправильно вимовлений звук змінити, «перекрутити» слово й призвести до спотворення інформації? Можливо, ви потрапляли в такі ситуації або помічали їх? Розкажіть про одну з них.

У межах Вправи 190 (с. 89), яка передбачає відтворення та записування уривка поезії, вставлення пропущених букв на позначення голосних звуків, учням запропоновано в усній формі скласти невеликий текст (3–5 речень), про працю хлібороба використовуючи слова з вірша:

Пахн.. хл..б,
Як т..пло п..хн.. хл..б!
Л..б..в'ю тр..дар..в,
І р..д..стю з..мн..ю,
І с..нц..м, що всім..л..с.. в..сно..
І щ..ст..м н..ших неп..вторн..х діб.
Д..хмян.. п..хн.. хл..б.

П. Воронько

Під час опрацювання теми «Приголосні тверді і м'які» автори підручника пропонують учням попрацювати в парах: окрім засвоєння твердих приголосних, п'ятикласники зможуть удосконалити свої мовленнєві навички та розвинути уяву, виявити творчий підхід:

200. СИТУАЦІЯ. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Уявіть, що ви вдома пригощаєте своїх рідних чи друзів. Складіть і розіграйте діалог, можливий у цій ситуації. Використайте 3–4 наведені сполучення слів.

Увага! Вимовляйте твердо звуки, позначені виділеними буквами.

- ✓ пригощайся, будь ласка
- ✓ апельсиновий кекс
- ✓ желейний торт
- ✓ гарячий капучино
- ✓ чай з лимоном
- ✓ черешня з Мелітополя
- ✓ суфле із зефіром
- ✓ банановий чизкейк

Рубрика *ПОСПІЛКУЙТЕСЯ* стимулює учнів поділитися своїми думками щодо подорожей та екскурсій, розповісти про місце, яке їх вразило найбільше.

За темою «Приголосні та глухі» учні повинні виконати завдання до наведеного тексту «Зимове свято» (с. 96–97), зміст якого забезпечує формування соціокультурної компетентності. Окрім того, що вправа вимагає прочитати текст, визначити його тип мовлення, обґрунтувати поділ на абзаци, учні мають виконати ще низку й інших завдань, які не лише удосконалюють їх фонетичні здібності, а й сприяють формуванню естетичних смаків (через яскраву ілюстрацію) та розвивають їхнє мовлення (через опис того, що зображено на картині):

Ольга Смольницька. Святвечір – що то за предиво...

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть три слова, які мають два й більше дзвінких приголосних.
2. Випишіть з першого абзацу: 1) глухі приголосні; 2) приголосні, які не належать ні до глухих, ні до дзвінких.
3. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Підкресліть м'які приголосні.
4. Розгляньте ілюстрацію до тексту. Доберіть і запишіть 3–5 слів із дзвінкими приголосними, щоб цими словами можна було передати красу зимової пори. Опишіть усно зображене на картині (2–4 речення), використовуючи дібрані слова.

Під час вивчення теми «Наголос» учні повинні навчитися правильно наголошувати слова. Розвиток зв'язного мовлення відбувається через залучення ситуативних вправ, які змушують розвивати мислення учнів і водночас тренують їхні навички з правильного наголошування, напр.:

246. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви прийшли в магазин, щоб купити канцтовари. Зверніться до продавця і замовте товар відповідно до поданого списку, правильно наголошуючи слова.

Потрібно купити:

1) 11 олівців;	5) лінійку
2) маркер (тонкий);	(20 сантиметрів);
3) вузький скотч;	6) закладки
4) блокнот із твердою обкладинкою;	для книжок;
	7) клейку стрічку

Важливою при вивченні наголосу є робота в парах. Учням необхідно скласти та розіграти за особами діалог (5–7 реплік) на шкільну тематику з використанням слів, у наголошуванні яких часто трапляються помилки.

Тема «Вимога приголосних звуків. Уподібнення приголосних звуків» передбачає залучення ситуативної вправи з метою розвитку зв'язного мовлення:

271. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вчитель фізкультури попросив вас повідомити (усно) ваших однокласників і однокласниць про проведення шкільних олімпійських ігор. Прочитайте вголос оголошення, правильно вимовляючи назви видів спорту. У яких назвах уподібнюємо приголосні?

У наступну суботу на стадіоні відбудеться відкриття шкільних олімпійських ігор.

До програми змагань включено такі види спорту:

<i>легка атлетика,</i>	<i>стрибки на батуті,</i>
<i>важка атлетика,</i>	<i>футбол,</i>
<i>вільна боротьба,</i>	<i>гандбол.</i>

Змістове наповнення передбачає не лише засвоєння означеної теми, а й забезпечує реалізацію принципу міжпредметних зв'язків.

Учням запропоновано і творче завдання – з використанням технічних засобів записати аудіопривітання. Після цього п'ятикласники повинні

уважно прослухати свій запис та перевірити, чи дотрималися вони усіх правил орфоєпії.

З-поміж вправ з теми «Спрощення в групах приголосних» розвитку зв'язного мовлення сприяє рубрика *ПОСПЛКУЙТЕСЯ*, що спонукає учнів до розповіді, як уникнути нещасних випадків під час зимових розваг.

На основі соціокультурного принципу побудована Вправа 299, яка передбачає написання невеликого висловлення (5–7 речень) на тему «Вірний товариш – то найбільший скарб». При цьому учні повинні використати щонайменше три слова з довідки.

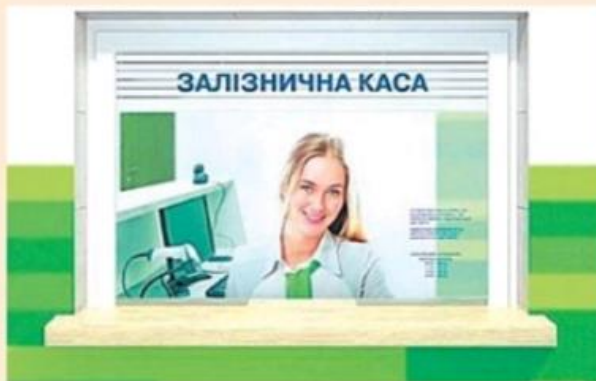
Довідка: *совісний, чесний, безкорисливий, радісно, щасливий, улесливий, захисник, заздрісний, доблесний.*

Під час вивчення теми «Чергування голосних звуків» учням важливо засвоїти основні правила чергування ([o] – [i], [e] – [i] у відкритих та закритих складах; [e] – [o] після шиплячих; [o] – [a] в дієслівних коренях перед суфіксом -а- (-я-); [e] – [i] в дієслівних коренях перед суфіксами -а- (-я-), -ува-; [e] – [и] в дієслівних коренях перед наголошеним суфіксом -а-. У контексті цього важливо учням попрактикуватися над підбиранням спільнокореневих слів, які б ілюстрували чергування цих звуків. Уважаємо, ефективною для розвитку зв'язного мовлення Вправу 304:

304. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви з дорослими їдете до якогось міста і треба купити квитки. Прочитайте наведене речення-прохання, уставляючи по черговому на місці пропуску подані назви міст у потрібній формі. Які чергування звуків ви помітили?

Дайте, будь ласка, три квитки до

Харків
Миколаїв
Канів
Львів
Тетіїв
Чугуїв
Фастів
Бориспіль

ЗРАЗОК. Дайте, будь ласка, три квитки до Бердичева.

Кращому засвоєнню та запам'ятовуванню сприяють схеми і таблиці, які у підручнику проілюстровані і під час вивчення теми «Чергування приголосних звуків»:

317. І. Доберіть і запишіть форми слів чи спільнокореневі слова, щоб відбулися позначені чергування звуків.

[г] [з'] [с'] [ш] [г]

Дотримуйтеся правил дорожнього руху! Бережіть себе!

ІІ. Складіть усне висловлення за схемою, доповнивши її наведеною поруч інформацією з Правил дорожнього руху. Що означають зображені дорожні знаки?

Пішоходам дозволено заборонено 	✓ виходити на проїзну частину, не впевнившись у відсутності небезпеки для себе та інших учасників руху ✓ рухатися по тротуарах і пішохідних доріжках, тримаючись правого боку
✓ переходити проїзну частину по пішохідних переходах, а в разі їх відсутності – на перехрестях по лініях тротуарів або узбіч	
✓ раптово виходити, вибігати на проїзну частину, у тому числі на пішохідний перехід	

(Із Правил дорожнього руху)

ІІІ. Знайдіть у наведених правилах слова, до яких можна дібрати форми чи спільнокореневі слова із чергуванням звуків. Запишіть дібрані форми (слова). Чи є спільнокореневими виділені слова?

Схожі вправи з розвитку зв'язного мовлення подані і під час інших тем, які стосуються вивчення фонетичних явищ, розвивають комунікативні навички учнів формують соціокультурну компетентність.

2.3.3. Шляхи подолання фонетичних та орфоепічних помилок учнів з метою розвитку зв'язного мовлення

Під час вивчення фонетики виникає проблема впливу діалектного оточення на мовлення учнів. У цьому аспекті потрібно дотримуватися принципу наступності: постійно опиратися на знання звукової системи, які учні засвоїли в початкових класах, що це сприятиме засвоєнню нового матеріалу та допоможе уникнути впливу діалектних елементів.

Наприклад, перед ознайомленням учнів з основними правилами вживання апострофа, варто повторити матеріал про поділ слова на склади та згадати відомості про твердість і м'якість приголосних звуків; перед тим, як пояснювати тему «Уподібнення приголосних звуків», потрібно ще раз повторити дзвінки та глухі приголосні звуки.

Систематичне тренування правильної вимови звуків української мови та написання відповідних їм літер сприяє удосконаленню розвитку зв'язного мовлення учнів.

Щоб подолати вплив діалектного оточення північних діалектів на вимову звуків рекомендуємо дотримуватися таких вимог:

1. Окрему увагу приділяти тренуванню вимови голосного звука *i* (*n'ich*, а не *n'itch*; *ж'інка*, а не «*жудонка*»). Робота над удосконаленням правильної вимови таких голосних може відбуватися різними шляхами: учитель-словесник вказує на невідповідність вимови в певній місцевості до літературної, зосереджує увагу школярів на звучання окремих слів або фрагментів тексту, під час зачитування якого стежить, щоб учні дотримувалися орфоепічних норм. Доречно провести з п'ятикласниками різні усні та письмові вправи з використанням слів, у діалектній вимові яких відчуються нелітературні звуки. Наприклад: 1) правильно записати, прочитати та підкреслити голосні звуки в словах: *віл*, *двір*, *стіл*, *сірий*, *піч*, *собі*, *білий*, *кінь*; 2) змінити подані слова в такий спосіб, щоб, замість звуків *о*, *е* у відкритих складах, у закритих стояв звук *i*: *боки* (*бік*), *ночі* (*ніч*), *перелог*

(*переліг*). Завдання першого типу буде доречним під час вдосконалення вимови голосних звуків, завдання другого типу – під час вивчення теми «Чергування голосних звуків».

2. Приділити увагу літературній вимові ненаголошених звуків [и], [е], які у вимові місцевих діалектів звучать виразно.

Над правильною вимовою таких голосних звуків потрібно працювати на всіх уроках з фонетики, особливо під час роботи з удосконалення вимови голосних та приголосних, зокрема ненаголошених [е] та [и]. Учитель може запропонувати учням записати слова та підкреслити літеру, що позначає наголошений звук: *великий, зелений, веселий, село, пливе, живе* та ін.; учні повинні пригадати правило перевірки ненаголошеного голосного та дібрати слова з наголосом, який би падав на інший склад, напр.: *селó, сільський, сéла, сéлам, селя́ни; зелéний, зéлень, зéлено, зелені́є, зелéним; жи́ти, живе́, живи́ти, жи́вий, життя́* та ін.

3. Варто пропонувати учням для виконання вправи з використанням слів, у яких чітко відчувається ненаголошений [о], який звучить як [а] в окремих північних говорах. Способи подолання такої діалектної особливості можуть бути різними: аналіз слів за їхніми складами; записування деяких слів у мінісловнички; порівняння слів, у діалектній вимові яких звучить ненаголошений [а] замість [о], з літературною вимовою.

4. Потрібно посилено працювати зі школярами над вимовою звуків [і] та [у], які часто в діалектних умовах піддаються сплутуванню. У цьому аспекті доцільним стане тренувальне завдання під час вивчення вимови голосних та їхнього чергування: звуки [у], [і] після шиплячих приголосних та [з], [к], [х] в коренях слів. Рекомендуємо виконати з п'ятикласниками такі вправи: 1) пояснити функціонування [і] або [у] в коренях запропонованих слів, напр.: *жінка, гіркий, шість, викидати, нагинати*, навчитися їх правильно вимовляти; 2) у наведених словах замість крапок поставити *и* або *і*: *ш...рокий, к...дати, х...трий, ч...тати, г...дкий*.

5. Допомогати учням виробляти навички правильної постановки

наголосу в словах. Вивченню теми «Наголос» варто приділити два уроки, на одному з яких провести практичну роботу: 1) записати текст та позначити наголошені голосні звуки; 2) читати художні (прозові, поетичні) твори, у яких вже позначений наголос в словах; 3) правильно вимовляти наведені вчителем слова, у яких п'ятикласники під впливом діалектного оточення допускають помилки під час наголошування; 4) репрезентувати учням відеопрезентацію «Правильно наголошуй!».

6. Учителю української мови постійно стежити за правильною вимовою учнів та за їхнім написанням деяких приголосних звуків, зокрема тих, на яких інколи негативно позначається діалектна вимова. Наприклад, під впливом тільки твердої вимови [p] перед *я, ю, є* деякі школярі недоречно вживають апостроф. Тому потрібно навчити п'ятикласників м'якої вимови звука [p] перед літерами *я, ю, є*. Доцільно запропонувати учням ввести в речення слова на зразок *рясно, буряк, варю*, а також підготувати у вигляді таблиць дидактичний матеріал. З метою поліпшення м'якої вимови звука [p] перед буквами *ю, я, є* пропонуємо використати таку таблицю:

Пиши і вимовляй!			
<i>рю́мсати</i>	<i>крюк</i>	<i>рябощóкий</i>	<i>ря́сно</i>
<i>Ва́рю</i>	<i>бу́ря</i>	<i>кучеря́вий</i>	<i>ря́бо</i>
<i>Грю́кати</i>	<i>рядно́</i>	<i>рядко́вий</i>	<i>пря́мо</i>
<i>Крю́кати</i>	<i>рюкза́к</i>	<i>рятува́льний</i>	<i>га́роче</i>

Під час опанування теми «Склад» в умовах південно-західних діалектів учитель має зреалізувати такі завдання:

1. Систематично звертати увагу на літературну вимову ненаголошених голосних звуків [o] – [y], [e] – [u], сплутування яких в усному мовленні часто призводить до орфографічних помилок. Виконання вправ за темами «Ненаголошені голосні [e], [u], [o] в коренях слів», «Найпоширеніші випадки чергування голосних звуків», «Наголос» допомагає засвоїти літературну вимову та правильне написання таких голосних звуків. Зокрема під час

вивчення теми «Наголос», доречно записати з учнями слова з ненаголошеними звуками [e], [u], [o] і запропонувати п'ятикласникам змінити їх так, щоб наголос падав на той звук, у якому вони сумніваються (*весéлий – вéсело, писáти – пíсаний, розу́мний – рóзум, живé – жи́ти, голу́бка – го́луб*). З метою кращого засвоєння учнями літературних норм вимови, правил правопису цих голосних звуків та розвитку зв'язного мовлення, потрібно практикувати зі школярами читання уривків різних текстів, а також писати усі види мовних диктантів.

2. Крім тих вправ, які ми рекомендували для представників північних діалектів задля вироблення навичок коректного наголошування слів, на території південно-західних діалектів варто виконувати ще й такі завдання: 1) добирати з учнями омографічні пари слів, які б розрізняв тільки наголос (*на́сип – насìп, бра́ти – братìй, по́клади – покладìй*); 2) записувати слова до словничка наголосів; 3) демонструвати таблиці:

Правильно наголошуй!		
<i>ідемо́</i>	<i>пила́</i>	<i>прийду́</i>
<i>перевезті́</i>	<i>зняла́</i>	<i>розкажу́</i>
<i>веземо́</i>	<i>взяла́</i>	<i>роблю́</i>
<i>віднесті́</i>	<i>була́</i>	<i>пишу́</i>

3. Постійно стежити за правильною вимовою учнів дзвінких звуків у кінці та в середині слова перед глухими приголосними, допомогти учням усвідомити різницю у звучанні дзвінких та глухих приголосних. З метою кращого засвоєння цього орфоепічного правила, варто використовувати засоби унаочнення (таблиці) та виконувати різні типи вправ: правильно вимовити та записати такі слова: *посуд, голуб, город, сад, дід, стежка, ніж, везти*; вставити пропущені приголосні звуки в таких словах: *холо...(ð), обі...(ð), моро...(з), нарі...(ж), допомі...(є), небе...пека, воро...(є), бі...цем* та ін.; змінити слова так, щоб після сумнівних приголосних звуків з'явився голосний: *коту...ці (котушка), гру...ці (грушка), стру...ці (стружка), ді...ці*

(*діжка*), *кі...тю* (*кіготь*).

4. Акцентувати учням на твердій та м'якій вимові звука [p]. У межах вивчення тем «Правила вживання апострофа» та «Позначення м'якості приголосних на письмі буквами *ь, і, є, ю, я*» доцільно підбирати слова з твердим та м'яким звуком [p] та виконувати з такими приголосними різні завдання; виготовляти схеми на зразок «Звук [p] вимовляймо твердо в словах»; підбирати з метою порівняння такі пари слів, одне з яких виявляє твердий [p], а інше – м'який: (*радий – рябий, ради – ряди, крюк – крук*), або фрагменти текстів, у яких є ці звуки.

5. Пропонувати п'ятикласникам спеціальні вправи, які б допомагали засвоїти м'яку вимову звуків [т'] й [ц'] у словах на зразок *стілець, ходить* і приголосних звуків [с'] й [ц'] у складі суфіксів *-ськ-* та *-цьк-*. Під час вивчення тем «Правила вживання знака м'якшення», «Тверді і м'які приголосні звуки», потрібно звернути окрему увагу на правильну вимову, а також написання таких приголосних звуків. Задля ефективності такої роботи, варто підібрати низку слів, у місцевій вимові яких приголосні звуки [т], [ц], [с] у зазначених позиціях вимовляються твердо.

6. Учитель-словесник має допомагати учням правильно вимовляти та писати слова з подовженим приголосними звуками. Задля цього можна запропонувати такі тренувальні вправи: утворити слова з подовженими приголосними звуками від наведених коренів: *колос(ся), волос(ся), ріл(ля), стат(тя), камін(ня)*; пояснити явище подовження приголосних звуків у низці слів (*піднісся, провалля, віддати, переллю, ніччю, чавунний, рілля*); спробувати утворити нові слова, у яких є подвоєння, використовують префікси *від-, роз-, без-, під-, над-*. З метою кращого засвоєння цієї теми варто провести пояснювальний або вибірковий диктант.

7. Окрему увагу потрібно звертати на засвоєння вимови м'яких свистячих звуків [с], [з], [ц], які на частині території західних українських областей звучать з наближенням до шиплячих [*с^ш*, *з^ш*, *ц^ш*]. Щоб подолати таку проблему під час вивчення фонетики доцільно запропонувати

п'ятикласникам виконати такі вправи: 1) записати, а також правильно прочитати слова: *сіно, сісти, сніг, співати, освіта, цілий зірка*; б) учні мають пригадати слова, у яких наявні приголосні звуки [з], [ц], [с], а потім увести такі слова в речення. Важливо під час виконання усних і письмових завдань добирати фрагменти текстів, у яких є багато приголосних звуків [з], [с], [ц]: «*Сумно стогне сонний струмінь, серце слуха скорбний сміх*» [В. Кобилянський]; «*Зранку злива злиувала – всю пиліюку позмивала...*» [Г. Чубач]; «*Лев – Цар звірів, а левиця? Правильно – вона Цариця! Цап – Це батько Цапеняти, а коза малому мати!*» [М. Вересюк].

Вимова носіїв південно-східних діалектів найменше відрізняються від літературних орфоепічних норм, тому на території їх поширення школярі допускають менше діалектних помилок, однак з такими учнями варто попрацювати над правильною вимовою та правописом деяких голосних і приголосних звуків: 1) приголосного звука [ф], замість якого часто вживають [хв] чи [х]. Тому потрібно зосередити увагу п'ятикласників на роботі мовних органів у процесі вимовляння звуків, допомогти закріпити ці навички через виконання усних завдань; 2) приголосного звука [р], який інколи помилково вимовляють м'яко («*рянок, ряма*» замість *ранок, рама*), у результаті чого допускають діалектні помилки, способи подолання яких такі, як і під час засвоєння літературної вимови звука [р] під впливом південно-західних діалектів; 3) ненаголошених звуків [є] та [и]. На вивчення теми «*Ненаголошені голосні звуки [e], [u], [o] у коренях слів*» варто відвести два уроки, другий з яких присвятити тренувальним вправам або написанню диктанту (пояснювального, попереджувального, вибіркового).

Запропоновані методичні рекомендації та вправи під час вивчення фонетики, безперечно, сприятимуть розвитку зв'язного мовлення учнів 5 класу.

Висновки до розділу 2

Аналіз Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, основних засад Концепції Нової української школи, чинних модельних програм з української мови, підручників дозволяє констатувати, що пріоритетною є мовленнєва підготовка учнів, яка спрямована на формування всебічно розвиненої мовної особистості.

Методика розвитку мовлення учнів ґрунтується на положення Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти та спрямована на діяльнісно-орієнтований підхід до навчання української мови, що вимагає виокремлення основних напрямів та принципів роботи з розвитку зв'язного мовлення

Методична робота над розвитком зв'язного мовлення учнів 5 класу повинна відбуватися під час вивчення всіх мовних тем, зокрема і фонетики. Аналіз модельної навчальної програми, чинного підручника, власний досвід роботи на посаді вчителя української мови та літератури дозволили зробити розробити методичні рекомендації щодо розвитку зв'язного мовлення під час вивчення фонетики, з'ясувати причини основних фонетичних та орфоепічних помилок учнів та запропонувати шляхи їх подолання.

Під час добору форм, методів, вправ з розвитку зв'язного мовлення учителю-словеснику потрібно враховувати низку чинників: вивчення теми, мету уроку, змістове наповнення та характер навчального матеріалу, навчально-методичне забезпечення закладу освіти, власний досвід, урахування побажань та потреб учнів тощо.

Уважаємо, що сучасний учитель має достатні методичні та інформаційно-комунікаційні ресурси, щоб забезпечити якісне навчання учнів, удосконалити їхнє усне мовлення, викорінити мовленнєві помилки та фонетичні відхилення.

Розділ III.

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ П'ЯТИКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ФОНЕТИКИ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Для успішної реалізації навчальної мети (у нашому випадку – розвитку зв'язного мовлення учнів на уроках фонетики), важливим є добір учителем ефективної системи навчальних вправ і завдань, які засновані на засадах новітніх технологій, практик, прийомів і форм навчальної роботи.

Важливими, як показує практика, є навчальні завдання з елементами інтерактивних форм, з-поміж яких: групові завдання, інтерактивні методи «Мозковий штурм», «Акваріум», лінгвістичні кросворди, робота з поетичними та прозовими текстами тощо.

Пропонуємо завдання і вправи, які будуть ефективними на уроках української мови під час вивчення фонетики, які сприятимуть розвиткові зв'язного мовлення п'ятикласників.

ГРА «ХТО КРИЄТЬСЯ ЗА МАСКОЮ»

- Мої друзі, - звернулася до учнів Графіка, - починаємо наш маскарад!. Попрошу вас впізнати моїх дітей.

В цей час на сцену невеликими групами виходять букви в масках.

- Наші гості схожі між собою тим, що кожен з них завжди позначає два звуки у словах, - показала Графіка на дві літери, які трималися за руки.

- Однак цих трьох поросяток об'єднує те, що в одні слова вони вони приходять як два звуки, а до інших слів – по одному звуку, - сказала господиня, вказавши на групу з трьох літер.

Завдання:

- ❖ Відгадайте, що за букви сховались під масками.
- ❖ З тексту випишіть слова, у яких кількість звуків не відповідає кількості букв.
- ❖ Поясніть, чим зумовлена така розбіжність.

МЕТОД «ТВОРЧЕ КОНСТРУЮВАННЯ»

Прийом «Продовжити речення»

- ❖ Допишіть запропоновані прислів'я, дібравши закінчення їх і з довідки, що вам запропонована.
- ❖ Підкресліть слова з літерами **я, ю, є, ї**.
- ❖ Розкажіть про звуко-буквений склад слів.

I.

1. *Де слова з ділом розходяться, там непорядки...*
2. *Справи говорять голосніше, ...*
3. *Від красних слів язик...*

Довідка: *не відсохне; водяться; як слова;*

II.

1. *Впік мене тим словом, ...*
2. *Птицю пізнають по пір'ю, а людину ...;*
3. *Красне слово -*

Довідка: *по мові; не треба й вогню, золотий ключ.*

III.

1. *Добрим словом мур проб'єш, а лихим...;*
2. *Рідна мова – не полова, її за вітром ...;*
3. *Хто мови свої цурається, хай сам...;.*

Довідка: *не розвієш; себе стидається; і в двері не ввійдеш.*

ГРА «ЧЕТВЕРТЕ ЗАЙВЕ»

- ❖ Знайти ознаку, яка може об'єднувати три слова у кожному рядку групи.
- ❖ Вилучити «зайве» слово.

Маяк, моряк, мрія, якір.

Ялина, бур'ян, зілля, троянда.

Ярослав, Тетяна, Юлія, Надія.

Пісня, нявка, м'ясо, Сян.

Теля, явір, квасоля, будяк.

Гра «Уважність»

❖ Розподіліть слова на дві групи:

- в яких буква **Ю** позначає один звук;

- в яких буква **Ю** позначає два звуки.

Володіють, всюди, костюм, в'юн, залюбки, вибираю, дрючок, капелюшок, заплющити, вибачають, верблюд, колючий.

РОБОТА З ТЕКСТОМ

❖ Опрацювати текст.

❖ У виділених словах назвати букви і звуки, що їх позначає
кожна з літер.

«Який цікавий світ довкола,

Ти, друже, лише придивись!

На небі сонце – жовте коло,

А поруч з домом – сад иа школа,

Живи, дорослішай та вчись!» [Юрко Шкрумеляк]

❖ Складіть усну розповідь про навчання у рідній школі.

РОБОТА З ПОЕТИЧНИМ ТЕКСТОМ

❖ Виразно прочитайте вірш.

❖ Випишіть слова з літерами **я, ю, є, ї**.

❖ Літери **я, ю, є**, що позначають голосний звук та м'якість приголосних, підкресліть прямою рисою, а ті, які передають голосний та приголосний підкресліть хвилястою лінією.

*«Тече вода з-під явора
 яром на долин.
 Пишається над водою
 червона калина.
 Пишається калинонька,
 явір молодіє,
 а кругом їх верболози
 й лози зеленіють.
 Тече вода із-за гаю
 та попід горою.
 Хлюпочуться качаточка
 поміж осокою.
 А качечка випливає
 з качуром за ними,
 ловить ряску, розмовляє
 з дітками своїми» [Т.Г. Шевченко].*

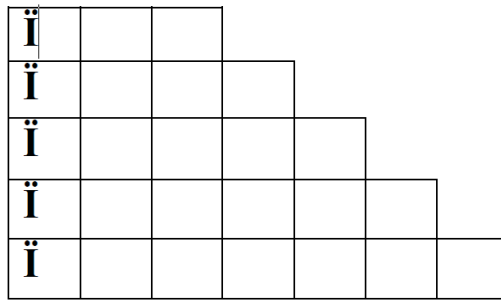
ГРА «ХТО ШВИДШЕ»

- ❖ Доберіть до кожного слова дієслово з літерою «Є» з довідки.
- ❖ Визначте їхнє звукове значення.

Шлях, дитина, соловейко, діброва, село, завірюха.

Довідка: пролягає, грається, виє, видніється, співає, зеленіє.

Кросворд «Зійдіть сходами»

- Доберіть і запишіть слова, що починаються літерою «ї», відповідно до кількості клітинок.

Довідка: їжа, їзда, їдець, їжачок, їдальня.

АНАЛІЗ СЛІВ

- ❖ Назвати звуки, а потім літери, якими починають кожне слово.
- ❖ Яке співвідношення звуків і букв?

Середа, щоденник, джерело, джмелиний, тьохкає, крок, дзьоб, войовничий, лист, література, географія, лякливий, єдність, їдкий, ферма, юнак, хімія, геометрія, лялька, льон.

.

ГРА – РОЗМИНКА «СКІЛЬКИ ЗВУКІВ?»

- ❖ Знайти звук, спільний для таких слів:

а) м'яч, в'їзд, порт'єра, пір'я, юрист;

б) в'яз, змія, ява, теля, атом;

в) ллють, луг, кенгуру, люди, б'ють, в'юн.

- ❖ Записати п'ять слів, в яких три звуки передано п'ятьма літерами, і п'ять слів, в яких чотири звуки передано трьома літерами.

ГРА «ЧЕТВЕРТЕ – ЗАЙВЕ»

- ❖ Із запропонованих чотирьох слів виберіть одне, що відрізняється від інших слів співвідношенням кількості звуків і літер.

1. Юнь, сяє, щодень, в'яжуть;

2. Честь, дзвін, артіль, п'ять;

3. Людина, сім'я, боєць, свято;
4. Дев'ятий, вище, лють,;
5. В'яжуть, ящірка, більярд, щабель.

МЕТОД «МОЗКОВИЙ ШТУРМ»

Прийом «Весела географія»

- ❖ Наведіть приклади географічних назв, в яких є літери **Я, Ю, Є, Ї**.
- ❖ Наведіть приклади назв річок, які складаються із трьох звуків.
- ❖ Названі слова уведіть у речення, об'єднайте їх в текст, доберіть заголовок до тексту.

«Розв'яжи задачу»

Наталка запропонувала вчительці зменшити алфавіт аж на п'ять літер!

Оксана Петрівна здивовано спитала у дівчинки, чому вона вважає ці літери зайвими?

Подумайте й назвіть власний варіант відповіді Наталки.

Чи є в нашому алфавіті літери, без яких ми можемо обійтись?

ГРА « ПРЕЗЕНТАЦІЯ БУКВ »

- ❖ Відгадайте, яка з букв себе презентує? Назвіть слова на цю букву.

«Гіриша я хіба за ...

Що останньою стою?-

... вголос розмишляла.-

Маю слів і я немало.

І чому всі так зі мною?

*Хочу бути головною,
І попереду стояти,
Алфавітом керувати! –*

Буква ... це промовляла, та свої слова назвала...» [Літературна загадка]

*«- Не остання я стою, -
Сказала літера...,-
Алфавіт не замикаю,
Слів своїх багато маю.
Їх назву я просто так...» [Літературна загадка].*

*«Буква ... сором'язливо:
Хто ж не бачив того дива?
Взагалі, - додало ..., -
Все існує, як я є.
Стану в речення – й готово!
З мене однієї – слово» [Літературна загадка].*

*«Мовчки буква ... стояла,
Та не втрималась, сказала:
- Можна з Є до столу сісти, але як без мене їсти?
Всім живим істотам свіжа
На щодень потрібна ...*

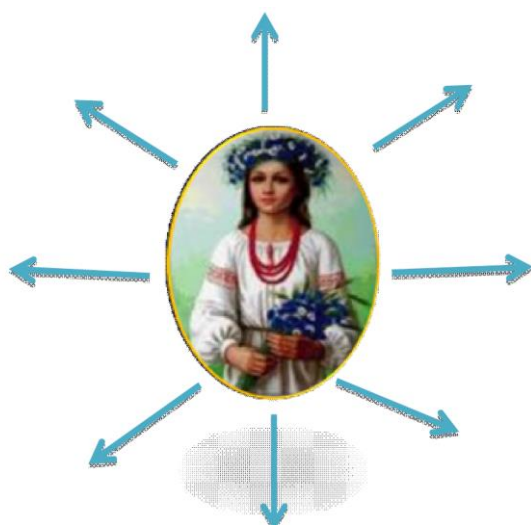
*А без неї, й діти знають,
Всі істоти повмирають.
Всім потрібна я одна
І тому я – головна!» [Літературна загадка].*

МЕТОД «АСОЦІАТИВНИЙ РЯД»

Зауважте!

Мова - найцінніший скарб людства. Рідна мова – це головна ознака народу, нації. Для кожного народу найближча й найдорожча його рідна мова, яка успадкована від рідних батька-матері, від рідної домівки, від сім'ї та родини, від рідного краю, від прадавніх поколінь нашого роду й народу, нашої нації. Переїнята, наче їх духовність, її історична пам'ять, її характерна ознака.

❖ Скласти асоціативне гроно до поняття «**МОВА**», використовуйте слова з літерами **Я, Ю, Є, Ї**.

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВИЙ МЕТОД «ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ»

Виконання творчої роботи

- ❖ Утворити прикметники від запропонованих вам слів.
- ❖ Під час виконання завдання користуйтеся довідкою з таблиці.

Таблиця 1.

Орфограма: спрощення в групах приголосних	
Честь - чесний	СТН - СН
Радість - радісний	
Користь - корисний	СТЛ - СЛ
Щастя - щасливий	

Таблиця 2.

Тиждень - тижневий	ЖДН - ЖН
Проїзд - проїзний	ЗДН- ЗН

Зауважте!

Їжджу, виїжджати, під'їжджати

Таблиця 3.

Брязкіт - брязнути	ЗКН - ЗН
Блиск – блиснути	СКН -СН
Тиск – тиснути	
Плюскіт – плюснути	
Виск - вискнути	

Таблиця 4.

Серденько - серце	РДЦ -РЦ
Масло - масний	СЛН -СН
Мисль – умисний, навмисний	

Довідка: якість, виїзд, вість, лестоці, пестоці, честь, тиждень, проїзд, тріск, бризк, брязк, блиск, ремесло,.

«ФОНЕТИЧНА Й ОРФОГРАФІЧНА РОЗМИНКА»

Правильно вимовляй	Правильно пиши
Х в а с т л и в и й	Хвастливий
П е с т л и в и й	Пестливий
П р о ї з н и й	Проїзний
З л і с н и й	Злісний
Ш і с н а ц а т	Шістнадцять
С т у д е н с к и й	Студентський
Х у с ц і	Хустці
Т у р и с к и й	Туристський
З а з д р і с н и й	Заздрісний
О б л а с н и й	Обласний
Х р у с н у т и	Хруснути
П і з н і й	Пізній
А г е н с т в о	Агентство
Б а н д у р и с ц і	Бандуристці

- ❖ Правильно прочитайте та прокоментуйте особливості вимови й написання запропонованих слів.

ГРА « ПОТРІБНЕ СЛОВО »

- ❖ Виберіть із запропонованих прислів'їв слова, в яких відбувається спрощення приголосних

« Хто прийшов на поріг, тому дамо пиріг, хто йде від порога, тому щасливої дороги » [Народна творчість].

«Вередлива коза дуже вовкові корисна» [Народна творчість].

«Хвастливий хлопець ніколи не стане гарним парубком» [Народна творчість].

«Де велика рада, там пісний борець» [Народна творчість].

«Чесне діло роби сміло» [Народна творчість].

МЕТОД «МОЗКОВИЙ ШТУРМ»

I.

Ігровий метод – лінгвістична гра «Влуч у ціль»

- ❖ Прочитайте лише слова, які правильно написані

Щасливий, контрастний, студентський, туристський, пестливий, безжалісний, шістсот, виїзний, умисний, кістлявий, блискнути, брязкнути, плюснути, улесливий, чесний, компосний, злісний, зап'ясний, шістдесят.

II.

Метод «Творче конструювання»

Прийом «Знайди слово»

- ❖ Залишіть слова, в яких необхідно вставити приголосний звук Т.
- ❖ Із початкових букв слів, що залишились, утвориться приховане слово.

Навис..ний, контраст...ний, агент..во, чес..ний, якіс..ний, безкорис..ний, зап'яс..ний, кіс..лявий, заздріс..ний, аген..ський. швидкіс..ний, облас..ний, (Слово «КАЗКА»)

III.

«Відгадай слово»

- ❖ Складіть та запишіть слова, які стосуються теми.

Жиньдет --- (тиждень)

Стіш ост --- (шістсот)

Ницій сіл --- (цілісний)

Лосетіш --- (лестоці)

Ксип --- (писк)

Дзіорп --- (проїзд)

Овтстнега --- (агентство)

Кзирб --- (бризк)

Кянтсоровх --- (хворостняк)

МЕТОД «АКВАРІУМ»

Прийом «Знайди подібне»

- ❖ Зберіть слова, в яких відбувається спрощення в групах приголосних і у вимові, і на письмі та ті, в яких спощення відбулось лише у вимові.

1. *«Де фашистське кубло, там завжди зло»* [Народна творчість].

2. *«Тільки темні очі блищали між глибокими зморшками»*

[І. Нечуй-Левицький].

3. *«Зринули в уяві дитячі радісні оченята»* [О. Донченко].

4. *«Я вірив правді на землі, я чесно мислив і трудився»*

[П. Грабовський].

5. *«Він скинув шапку й підставив голову прохолодному пестливому вітерцеві»* [О.Копиленко]/

6. *«Щасливому по гриби ходити, а нещасному в лісі блудити»*

[Народна творчість].

«УТВОРИ ПРИКМЕТНИКИ»

- ❖ Замініть прикметниками виділені слова.
- ❖ Поміркуйте, чи відбувається спрощення на письмі в усіх прикметниках.

Зразок: Моніторинг області – обласний моніторинг.

- ✓ Людина, яка зазнала щастя.
- ✓ Показник якості;
- ✓ Забарвлення для захисту;
- ✓ Чоловік, який хвастається;
- ✓ Табір для туристів;
- ✓ Малюнок, побудований на контрастах;
- ✓ Відпустка на тиждень;
- ✓ Праця, яка приносить користь

«ЧЕТВЕРТЕ ЗАЙВЕ»

❖ У кожному рядку знайдіть зайве слово:

- а) хвастливий, шістнадцять, щасливий, кістлявий;
- б) радісний, проїзний, учасник, форпостний;
- в) студентський, писнути, улесливий;
- г) чесний, контрастний, якісний, навмисний;
- д) кістлявий, агентство, заздрісний, зап'ясний.

«АФОРИЗМИ»

❖ Прочитайте афоризми. Написання виділених слів поясніть.

1. *Найщасливішою є та людина, яка дарує щастя великій кількості людей.*
2. *Робити добре діло нікому й ніколи не є **пізно**.*
3. *Для **чесних** людей обіцянка зобов'язанням.*

❖ Із творів художньої літератури випишіть афоризми, в яких вживаються подібні слова.

«ВИБІРКОВИЙ ДИКТАНТ»

❖ У словах поданого тексту поставте, де потрібно, пропущені літери.

❖ Випишіть з тексту слова, в яких відбувається спрощення приголосних звуків.

«Невістка зас..лала стіл білою скатеркою» [І. Нечуй-Левицький].

«Нема у світі нічого радіс..нішого та приємнішого, аніж людський труд» [О. Довженко].

«От на стрункій і високій осичині листячко пес..ливо тремтить-тремтить» [М. Старицький].

«У тропічних лісах ростуть гігант..ські дерева» [З часопису].

«Минув мій рік шіс..надцятий, сімнадцятий починаю» [Марко Вовчок].

«Йшли день за днем, тиж..ні за тиж..нями» [І. Франко].

*«Люди а не можуть бути щас..ливими за рахунок чужих страждань»
[Л. Первомайський].*

«АРИФМЕТИЧНИЙ ТЕСТ»

- ❖ У запропонованих реченнях знайдіть слова, в яких відбулося спрощення в групах приголосних.
- ❖ Послуговуючись умовними арифметичними знаками (якщо в слові не випадає приголосний, то « + », і якщо відбувається спрощення приголосних звуків, то « - »), запишіть відповіді в зошит.
- ❖ *«Про нашу чесну працю й славу буде увесь світ грімити»*
[П. Куліш]

«Лле небо жовтня запізнлі сльози» [М. Дубович].

«Догоджай не людям, а совісті» [Народна мудрість].

«Контрастний – це різко протилежний у чомусь» [Зі словника].

«Щастя минає, а злидні довічні» [Народна мудрість]

«Рання пташка зеренце клює, а пізня – слізки лле» [Народна творчість].

«Котився у небі щасливий грім, дощик роз шептався в хвилях пшениці» [Я. Шпорта].

«Спогад зайчиком перемайнув через пестливу та глузливу мову» [М. Доленго].

«Геть ген туман, та знову пестливий лан» [Л.Глібов].

«На крилах радісних вітрів спадає листя яворів» [Г. Кривда].

Висновки до розділу 3

Добираючи фонетичні вправи і завдання, що сприяють розвиткові зв'язного мовлення, варто зупинятися на інтерактивних формах роботи, з-поміж яких ефективними є групові завдання, аналітична робота з текстами

художньої літератури, лінгвістичні ігри, інтерактивні технології, методи та прийоми.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових студій у контексті розвитку зв'язного мовлення учнів довів, що ця проблема є актуальною для багатьох науковців та є предметом зацікавлення в лінгвістиці, педагогіці, психології та лінгводидактиці, психолінгвістиці.

Розвиток зв'язного мовлення учнів закладів загальної середньої освіти повинен відбуватися на основі комунікативного, системного та діяльнісного підходів, що уможливорює обґрунтування сутності навчання зв'язного мовлення школярів

Ретроспективний аналіз теоретико-методологічних праць дозволив з'ясувати сутність таких понять: «мовлення», «усне мовлення», «зв'язне мовлення».

Успішність розвитку та навчання учнів залежить від особливостей психологічного розвитку особистості (мислення, свідомості, мотивації), форм, засобів та принципів навчання.

Аналіз Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, основних засад Концепції Нової української школи, чинних модельних програм з української мови, підручників дозволяє констатувати, що пріоритетною є мовленнєва підготовка учнів, яка спрямована на формування всебічно розвиненої мовної особистості.

Методика розвитку мовлення учнів ґрунтується на положення Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти та спрямована на діяльнісно-орієнтований підхід до навчання української мови, що вимагає виокремлення основних напрямів та принципів роботи з розвитку зв'язного мовлення

Методична робота над розвитком зв'язного мовлення учнів 5 класу повинна відбуватися під час вивчення всіх мовних тем, зокрема і фонетики.

Аналіз модельної навчальної програми, чинного підручника, власний досвід роботи на посаді вчителя української мови та літератури дозволили зробити розробити методичні рекомендації щодо розвитку зв'язного мовлення під час вивчення фонетики, з'ясувати причини основних фонетичних та орфоепічних помилок учнів та запропонувати шляхи їх подолання.

Під добору форм, методів, вправ з розвитку зв'язного мовлення учителю-словеснику потрібно враховувати низку чинників: вивчення теми, мету уроку, змістове наповнення та характер навчального матеріалу, навчально-методичне забезпечення закладу освіти, власний досвід, урахування побажань та потреб учнів тощо.

Уважаємо, що сучасний учитель має достатні методичні та інформаційно-комунікаційні ресурси, щоб забезпечити якісне навчання учнів, удосконалити їхнє усне мовлення, викорінити мовленнєві помилки та фонетичні відхилення.

У третьому розділі ми запропонували низку вправ і завдань, що базуються на інтерактивних формах навчальної роботи. Добираючи фонетичні вправи і завдання, що сприяють розвитку зв'язного мовлення, вчителеві варто зупинитися на таких ефективних формах, як групові завдання, аналітична робота з текстами художньої літератури, лінгвістичні ігри, інтерактивні технології, методи та прийоми та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови. Львів: Світ, 2003. 432 с.
2. Бабич Н. Д. Психологічні умови викладання і вивчення української мови. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 3. С. 6–10.
3. Багмут А. Й., Олійник Г. П., Плющ Н. П. Типологія інтонації мовлення: монографія. Київ: Наукова думка, 1977. 495 с.
4. Бакум З. П. Фонетико-стилістичні вправи як засіб підвищення мовної культури учнів. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 1. С. 2–4.
5. Бакум З. П. Формування орфоепічної культури учнів у процесі навчання фонетики. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Психологія. Педагогіка: зб. наук. праць. Київ: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. № 3. С. 102–110.
6. Бацевич Д. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
7. Білодід І.К. Людина і мова. *Філософська думка*. 1971. № 2. С. 35–61.
8. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі: підручник для ВНЗ. Київ: Слово, 2008. 408 с.
9. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах: підручник для студ. вищих навч. закл. ф-тів дошкіль. освіти. Київ: Слово, 2006. 304 с.
10. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. Київ: АН УРСР, 1956. 220 с.
11. Бурячок А. Мовна ситуація в Київській Русі. Київ, 2012. № 2 (79). С. 52–57.
12. Взаємодія усних і писемних стилів мови / Жовтобрюх М. А.,

- Колесник Г. М., Ленець К. В. та ін.; відп. ред. М. М. Пилинський. Київ: Наук. думка, 1982. 180 с.
13. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
 14. Горошкіна О. М., Караман С. О., Бакум З. П. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі. Київ: АКМЕ ГРУП, 2015. 250 с.
 15. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2004. 362 с.
 16. Дем'яненко О. Є. Усунення порушень орфоепічних норм рідної мови в дітей дошкільного віку. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка*. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка. № 20. 2012. С. 5–9.
 17. Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти. URL: <http://surl.li/toti> (дата звернення – 17.07.2023).
 18. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
 19. Дмитровський Є. М. Методика викладання української мови в середній школі: посіб. для вчителів-словесників середньої школи. Київ: Радянська школа, 1965. 286 с.
 20. Дудик П. С. Стилїстика української мови. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
 21. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти. URL: <http://surl.li/eakvu> (дата звернення – 18.07.2023).
 22. Захарченко В. Г. Формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами сюжетно-рольової гри: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 1997. 24 с.
 23. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. Київ: Ленвіт, 2000. 272 с.

- 24.Кобилянський Б. В. Фонетико-орфоепічні норми української літературної мови. Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 1971. 92 с.
- 25.Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> (дата звернення – 06.07.2023).
- 26.Кролівець Ю. В. Розповідне мовлення як психолінгвістичний феномен *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки, 5. Том 1. 2017. Херсон. С. 73–78.
- 27.Кулик О.Д. Розвиток психофізіологічних механізмів аудіювання учнів основної школи (у процесі засвоєння словотвірної системи української мови). *Теоретична і дидактична філологія*: зб. наук. праць. Вип. 14. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич, 2013. С. 42-52.
- 28.Кулик О. Д. Вплив психофізіологічних механізмів породження мовленнєвого висловлювання на засвоєння школярами словотвірної системи української мови. *Науковий вісник Донбасу. Педагогічні науки*. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN22/13kodsum.pdf> (дата звернення 21.08.2023).
- 29.Кулик О. Д. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі. *Теоретична і дидактична філологія*: зб. наук. праць. Вип. 15. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич, 2013. С. 38–48.
- 30.Лінгводидактичні засади мовленнєвого спілкування: монографія / А. М. Богуш, Ж. Д. Горіна, О. І. Кисельова, Р. Ю. Мартинова та ін. Одеса : Півден. наук. центр АПН України, 2006. 307 с.
- 31.Лопушинський І. П. Лінгводидактичні основи методики роботи над художнім стилем мовлення у 5–7 класах середньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – теорія і методика навчання української мови. Київ, 1996. 22 с.
- 32.Максим'юк О., Струк І. Шляхи подолання помилок у мовленні учнів

- закладів загальної середньої освіти під впливом діалектного оточення. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 60. Том 3. С. 160–166.
33. Малафійк І. В. Дидактика: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2009. 406 с.
34. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 243 с.
35. Мельничук О. С. Мовлення. *Українська мова. Енциклопедія* / Русанівський В. М. та ін.. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П.Бажана, 2000. 752 с.
36. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентиліук: Підручник для студентів філологічних факультетів університетів. Київ: Ленвіт, 2005. 400 с.
37. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) / автори Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226) URL: <https://cutt.ly/JwAlfSL8>
38. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти / автори О. В. Заболотний, В. В. Заболотний, В. П. Лавринчук, К. В. Плівачук, Т. Д. Попова. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 липня 2021 року № 795) URL: <https://cutt.ly/CwAlhvVh>
39. Німчук В. В. Періодизація та напрямок дослідження генезису та історії української мови. *Мовознавство*. 1998. № 1. С. 3–13.
40. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Наук. думка, 2001. 440 с.

- 41.Пентиліук М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1999. № 3. С. 8–10.
- 42.Пентиліук М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 1. С. 15–20. 177.
- 43.Пісоцька Л. С. Використання інтерактивних методів навчання у контексті системного підходу. *Актуальні проблеми функціонування сучасного навчального закладу: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 14 травня 2015 р.)*. Хмельницький, 2015. С. 93–96.
- 44.Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект): навчальний посібник. Харків: Основа, 1995. 240 с.
- 45.Постоян Т. Г. Розвиток зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку в процесі продуктивно- творчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання. Одеса, 1998. 16 с.
- 46.Потебня О. Думка і мова. Київ : СІНТО, 1993. 192 с.
- 47.Правова Н. Аудіювання на уроках української мови в школах з російською мовою навчання. *Рідні джерела*. 2004. № 3. С. 23–26.
- 48.Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів: Видавництво «Сполом», 2001. 223 с.
- 49.Самійленко В. І. Дбаймо про фонетичну красу мови. Київ: Шлях, 1917. 8 с.
- 50.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
- 51.Сербенська О. А. Із бесід про усне мовлення. *Урок української*. 2001. № 10. С. 24–28.
- 52.Сербенська О. А. Культура усного мовлення: практикум. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.

- 53.Симоненкова Л. М. Боротьба з помилками у мові учнів, зумовленими діалектним оточенням. *Дивослово*. 1960. № 3. С. 2–26.
- 54.Скуратівський Л. Мотив як рушійна сила пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення мови. *Дивослово*. 2005. № 2. С. 2–4.
- 55.Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посібник / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.
- 56.Струганець Л. В. Культура мови: словник термінів. Тернопіль: Навч. книга – Богдан. 2000. 88 с.
- 57.Сукомел М.О. Уроки розвитку зв'язного мовлення в 7 класі. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 11. С. 53-61
- 58.Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Київ: Рад. школа, 1977. 670 с.
- 59.Сухомлинський В. О. Слово рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1987. № 7. С. 51-60.
- 60.Українська мова. Енциклопедія / Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2000. 752 с.
- 61.Українська мова: підручник для 5 класу / О. Заболотний, В. Заболотний. Київ: Генеза, 2022, 283 с.
- 62.Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Київ: Радянська школа, 1983. Т. 1.: Теоретичні проблеми педагогіки. 488 с.
- 63.Формування готовності майбутніх вчителів до інноваційної діяльності: теорія і практика : колективна монографія / О. І. Огієнко, Т. Г. Калюжна, Л. О. Мільто, Ю. Л. Радченко та ін. Київ: Вид-во НАПН України, 2016. 258 с.
- 64.Христенко В. Ф. Критерії періодизації історії української літературної мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 2, С. 169–174.
- 65.Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної

- мови. Львів; Нью-Йорк, 1996. 191 с.
66. Шевчук-Клюжева О. В. Українське усне мовлення Донеччини: монографія. Вінниця: Твори, 2015. 162 с.
67. Шелехова Г. Т. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – теорія і методика навчання української мови. Київ, 1996. 22 с.
68. Шелехова Г. Т. Зміст роботи і система завдань і вправ з розвитку зв'язного мовлення у нових підручниках. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 9. С. 8-11.
69. Ющук І. П. Нова доба нового прагне слова. *Дивослово*. 1998. № 8. С. 8–19.
70. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. 560с